

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра політології та соціології

Допущено до захисту
Зав. кафедри _____
«___» _____ 2025 р.

Кваліфікаційна робота бакалавра

**ПРИНЦИПИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ
ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ (1991–2014 рр.)**

рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)
галузь знань 052 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальність: 052 Політологія

Долгополий П.І.
4 курс, група ПОЛБ-1-21-4.0д
факультет суспільно-гуманітарних наук

Підпис

Науковий керівник:
Доцент кафедри політології та соціології,
кандидат соціологічних наук
Кондов Костянтин Володимирович

підпис

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПЕРЕХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	6
1.1.Поняття верховенства права та його основні причини.....	6
1.2. Перехідна демократія: сутність і виклики для верховенства права.....	19
1.3. Верховенство права в контексті правової держави та демократії.....	28
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ (1991–2014 рр.).....	33
2.1. Впровадження принципів верховенства права на ранньому етапі державної незалежності.....	33
2.2. Конституційні зміни та їхній вплив на верховенство права (2004–2010 рр.).....	37
2.3. Законодавчі ініціативи початку 2010-х: поступ чи згортання правової держави?.....	43
РОЗДІЛ 3. СУДОВА ПРАКТИКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ (1991–2014 РР.).....	55
3.1. Відповідність принципам права.	55
3.2. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України.....	64
3.3. Відповідність діяльності принципам права.....	71
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Україна в період 1991–2014 рр. пройшла складний шлях від колишньої радянської республіки до незалежної держави, що декларує себе демократичною та правовою. Цей період можна охарактеризувати як *перехідну демократію*, тобто незрілу, гібридну політичну систему, де демократичні інститути поєднувалися з пережитками авторитарного минулого. Одним із ключових чинників успішної демократичної трансформації є утвердження принципів *верховенства права* – панування права в суспільстві, за якого держава підпорядковує свою діяльність закону і забезпечує справедливість, свободу та рівність.

Актуальність теми обумовлена тим, що протягом 1991–2014 рр. в Україні відбувалися кардинальні політико-правові зміни (прийняття нової Конституції, судові реформи, дві революції тощо), які мали на меті встановити справжнє верховенство права. Проте на практиці втілення цих принципів стикалося з серйозними викликами: посттоталітарною спадщиною, корупцією, впливом олігархічних “кланів” на владу, несформованістю незалежної судової влади. В результаті, демократія часто набувала фасадного характеру, а правові реформи нерідко залишалися декларативними. Дві революції – 2004 р. (Помаранчева) та 2014 р. (Революція Гідності) – були зокрема спричинені суспільним протестом проти вибіркового правосуддя, узурпації влади та порушень верховенства права.

Мета цієї дипломної роботи – проаналізувати становлення та реалізацію принципів верховенства права в Україні в умовах перехідної демократії (1991–2014 рр.), виявити досягнення і проблеми, а також виробити рекомендації щодо зміцнення верховенства права. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- Дослідити теоретичні засади верховенства права та особливості перехідної демократії;
- Простежити нормативно-правове закріплення принципів верховенства права в Україні (конституційні норми, закони, реформи) і оцінити їх вплив;
- Проаналізувати українську судову практику 1991–2014 рр. у світлі дотримання принципу верховенства права, включно з рішеннями судів та конкретними прецедентами;
- Здійснити порівняльно-правовий аналіз розвитку верховенства права в Україні та країнах Центральної і Східної Європи, що мали аналогічний посткомуністичний перехід;
- Узагальнити результати та надати рекомендації щодо посилення режиму верховенства права в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з утвердженням верховенства права у перехідний період української державності. Предметом – принципи верховенства права, їх нормативне закріплення та реалізація в діяльності державних органів і судовій практиці України 1991–2014 рр., у порівнянні з досвідом країн ЦСЄ.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення), історико-правовий метод (для висвітлення еволюції правових інститутів), порівняльно-правовий метод (для зіставлення з іншими державами регіону). Нормативну базу становлять Конституція України 1996 р., закони та підзаконні акти відповідного періоду. Емпіричну базу – рішення Конституційного Суду України, практика Європейського суду з прав людини щодо України, аналітичні звіти міжнародних організацій (Freedom House, Венеційська комісія та ін.), наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів (М. Козюбра, С. Головатий, О. Сушко, ін.). Теоретичні засади верховенства права значною мірою спираються на документи Ради Європи, зокрема доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) про верховенство права 2011 р. та «Контрольний

перелік питань щодо верховенства права» 2016 р., які визначають основні елементи цього принципу.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. У *Розділі 1* викладаються теоретичні поняття та принципи верховенства права, а також специфіка перехідної демократії. *Розділ 2* присвячено нормативно-правовим засадам верховенства права в Україні (1991–2014 рр.): від Декларації про суверенітет до реформ початку 2010-х. *Розділ 3* аналізує практику функціонування судової влади та приклади судових справ, що ілюструють стан верховенства права. У висновках узагальнюються результати дослідження та надаються рекомендації щодо зміцнення верховенства права в Україні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПЕРЕХІДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Поняття верховенства права та його основні принципи

Верховенство права (Rule of Law) – фундаментальний принцип правової держави, який означає панування закону в усіх сферах суспільного життя, пріоритет прав і свобод людини та обмеження державної влади правом. Згідно з офіційним тлумаченням, наданим Конституційним Судом України, верховенство права – це «панування права в суспільстві», що вимагає від держави втілювати цей принцип у правотворчості та правозастосуванні, наповнюючи зміст законів і діяльність органів влади ідеями справедливості, свободи, рівності[1, с. 25]. Іншими словами, усі суб'єкти – і громадяни, і держава – підкоряються *праву*, а не свавільній волі; сам закон має бути справедливим і відповідати правам людини.

Принцип верховенства права формувався історично як протилежність самодержавному свавіллю. Його витоки простежуються ще з часів Арістотеля («Правління законів, а не людей») та знайшли розвиток у працях мислителів та правників Нового часу. Класичне розуміння верховенства права у англосаксонській традиції виклав А.В. Дайсі, який наголошував на пануванні закону та рівності всіх перед ним[1, с. 29]. Сучасне європейське бачення Rule of Law інтегрує також стандарти прав людини та справедливого судочинства.

Згідно з підходом Венеційської комісії Ради Європи (Доповідь «Верховенство права», 2011 р.), верховенство права включає ряд *основоположних елементів*. Нижче узагальнено ключові з них, що є загальноновизнаними у міжнародній практиці та знайшли відображення в українському правопорядку:

- *Законність (legality)* – влада діє тільки на основі закону і в межах наданих повноважень. Будь-які дії державних органів мають спиратися на

чинні норми права, прийняті в установленому порядку. Ніхто не може бути покараний, якщо на час його діяння закон не передбачав відповідальності за нього. Законність також означає, що всі органи влади та посадові особи зв'язані правом: Конституція України (ст.6, ст.19) прямо зобов'язує їх діяти *«лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами»* [1, с. 6]. Отже, формальна сторона – існування якісних законів і неухильне їх дотримання – є першою передумовою верховенства права.

- *Юридична визначеність (legal certainty)* – передбачуваність і ясність закону та правовідносин. Для довіри громадян до правової системи і нормального функціонування економіки необхідно, щоб закони були *доступними, зрозумілими та несуперечливими*, а їх застосування – послідовним і прогнозованим. Держава повинна виконувати власні закони і не змінювати правила гри несподівано. Принцип визначеності вимагає, щоб нормативні акти були оприлюднені до набрання чинності, чітко сформульовані, а дискреційні повноваження чиновників – обмежені рамками закону, щоб уникнути їх свавільного використання. Недотримання цих умов (непрозорість норм, часті непослідовні зміни законодавства, непередбачуваність судових рішень) підриває верховенство права.

- *Заборона свавілля (prohibition of arbitrariness)* – влада не може діяти довільно, без врахування прав та законних інтересів особи. Хоча державі часто необхідні дискреційні (власний розсуд) повноваження, їх реалізація має бути підконтрольна правовим процедурам і не повинна переростати у зловживання. Будь-яке рішення органу влади повинно мати правові підстави і раціональне обґрунтування. Цей принцип тісно пов'язаний із поняттям *«правова держава» (Rechtsstaat)*, де свавілля посадовців неприпустиме [1, с. 19]. В українському контексті проблема свавілля влади проявлялася у вибірковому правосудді, перевищенні повноважень силовими структурами, видаванні актів, що порушували права громадян – усе це суперечить верховенству права.

- *Розподіл влади та незалежність суду* – верховенство права передбачає наявність ефективної системи стримувань і противаг, щоб жодна гілка влади не могла узурпувати повноваження. Особливо важливою є незалежна та безстороння судова влада, здатна контролювати законність дій виконавчої влади і захищати права людини. *Доступ до правосуддя* – один із невід’ємних компонентів принципу: кожен має право оскаржити незаконні рішення чи дії владних органів у суді. Судова система повинна діяти справедливо, неупереджено і компетентно, а судді – бути захищеними від тиску та корупції. У перехідних демократіях саме забезпечення реальної незалежності суду часто є найскладнішим завданням для утвердження верховенства права.

- *Повага до прав людини* – верховенство права невіддільне від дотримання основних прав і свобод. Закон і діяльність держави мають бути спрямовані на забезпечення гідності, свободи, рівності та інших прав людини, які визнані найвищою соціальною цінністю (ст.3 Конституції України) [1, с. 3]. Справедливість як моральна основа права означає, що закони не повинні суперечити правам людини; у разі колізії – пріоритет за правами. Зокрема, принцип верховенства права охоплює такі вимоги, як право на справедливий судовий розгляд, презумпція невинуватості, заборона зворотної дії закону, двічі не притягувати до відповідальності за одне і те саме (*ne bis in idem*) тощо[1, с. 18]. В українському правопорядку ці стандарти закріплені в Конституції та законодавстві, а їх дотримання контролюється, в тому числі, через участь України в європейській системі захисту прав людини (Європейська конвенція з прав людини, юрисдикція ЄСПЛ).

- *Рівність перед законом і недискримінація* – усі особи є рівними у правах та перед законом, а закон захищає кожного без винятку. Це означає однакове застосування закону до громадян незалежно від статусу, посади чи інших ознак. Умови перехідного суспільства часто кидали виклик цьому принципу – впливові особи могли уникати покарання (феномен «*вибіркового*

правосуддя»), водночас вразливі верстви населення потерпали від безправ'я. Проте ідеал верховенства права вимагає, щоб не було «недоторканих» перед законом, а дискримінація за будь-якими ознаками припинялася [1, с. 11].

Перелічені принципи утворюють ядро верховенства права. Вони тісно пов'язані між собою і в комплексі забезпечують функціонування правової держави. Наприклад, без незалежного суду неможливо захистити законність та права людини; без юридичної визначеності важко гарантувати справедливість судочинства; без поваги до прав людини законність перетворюється на формальність тощо. Конституція України 1996 р. відобразила ці ідеї – у ст.8 проголошено, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права», а Конституція має найвищу юридичну силу і норми її є нормами прямої дії. Таким чином, на нормативному рівні Україна прийняла стандарти правової держави. Далі розглянемо, як ці принципи впроваджувалися протягом 1991–2014 рр. та які труднощі виникали у перехідний демократичний період [1, с. 5].

Верховенство права, або правовий принцип, визначає той складний і багатогранний механізм, завдяки якому ефективно функціонують правові та демократичні системи. Це поняття охоплює надзвичайно важливі засади, відповідно до яких усі особи, організації, а також державні інституції підлягають однаковій дії закону без винятку. Основою верховенства права, що є основоположним принципом, виступає ідея невід'ємної цінності кожної особи, яка зобов'язує суспільство поважати її права і свободи. Відтак, верховенство права передбачає не лише обмеження влади, але й забезпечення захисту інтересів та прав сміливих громадян, що є важливим елементом для формування справедливого та гармонійного суспільства. Цей принцип є наріжним каменем, на якому ґрунтується функціонування демократичних інститутів і правового порядку, які сприяють розвитку громадянського суспільства. Верховенство права зобов'язує державу дотримуватись норм і високих стандартів, які чітко визначають межі законності та гуманності [1, с. 3]. Воно також включає цілий ряд надзвичайно важливих аспектів, таких як

доступ до правосуддя, рівність перед законом, а також прозорість і підзвітність державних органів. Збереження верховенства права вимагає постійної роботи на всіх рівнях – від законодавчої до судової влади, де справедливість повинна бути не лише принципом, а й практикою, що унеможлиблює будь-які прояви свавілля, нечесності або дискримінації. В умовах глобалізації та міжнародної інтеграції верховенство права набуває нового виміру, зокрема через адаптацію українських національних законодавств до міжнародних стандартів[1, с. 5]. Цей важливий процес означає, що країни повинні забезпечити відповідність своїх правових систем загальноприйнятим міжнародним нормам і принципам прав людини, ураховуючи, зокрема, такі якісні інструменти, як Загальна декларація прав людини та різні конвенції ООН, що регулюють захист інтересів громадян. Таким чином, верховенство права функціонує не лише як ортодоксальний олтар національної влади, але й, без сумніву, виступає важливим елементом міжнародного правопорядку, який забезпечує справедливість, стабільність і процвітання у всьому світі, налаштовуючи суспільства на дотримання правових норм на всіх рівнях взаємодії. Верховенство права – це концепція, яка лежить в основі сучасних демократичних систем, і має свої глибокі історичні корені, що простяглися через століття розвитку правових систем і державності. Походження цієї важливої ідеї можна простежити в античному світі, зокрема в працях таких філософів, як Платон і Аристотель. Обидва вони детально досліджували питання справедливості та досить важливу роль закону в житті суспільства. Однак, справжнє і повне становлення принципів верховенства права відбулося в середньовіччі, коли виникли перші спроби обмежити абсолютну владу монархів і встановити якісь правові рамки для їхньої діяльності. Видання "Великої хартії вільностей" у 1215 році в Англії стало знаковим моментом в історії, адже воно чітко і ясно встановило, що навіть король підлягає закону, тим самим заклавши надійні основи для подальшого розвитку конституційного права [2, с. 45]. У подальшому, концепція верховенства права отримала подальший розвиток у період епохи

Відродження та Просвітництва, коли філософи, такі як Джон Локк і Шарль Монтеск'є, сформулювали ідеї, які акцентували увагу на важливості розподілу влади, праві індивідів, а також необхідності підкорення державної влади правовим нормам. Закони, що мали б захищати особистість і забезпечувати рівність перед законом, стали важливими складовими правової системи, що розвивалася. Розглядаючи історичні документи, зокрема Конституцію США та Декларацію прав людини і громадянина, можна помітити, що верховенство права стало фундаментальною основою для формування цінностей, які визначають сучасні правові норми [2, с. 170]. Це показує, що історичні основи верховенства права формувалися через століття еволюції правових систем і філософських уявлень. Це поняття стало результатом суспільних зусиль, які були спрямовані на захист прав людини, обмеження державної влади та встановлення тимчасово справедливих судових процедур. У сучасному світі верховенство права продовжує залишатися одним із основних та незамінних засад самоуправління. Це забезпечує збалансовану та гармонійну взаємодію між інститутами влади та громадянами, а також формує важливі основи для подальшого розвитку демократії.

Верховенство права є надзвичайно важливим концептом та фундаментальним аспектом правової системи, що визначає відносини між державою, особами та суспільством у всьому його різноманітті. Основні принципи, які лежать в основі цієї важливої концепції, включають в себе основні принципи законності, справедливості, рівності, а також захисту прав людини. Ці принципи служать основою для формування правового порядку, що сприяє формуванню справедливого демократичного суспільства, у якому кожен громадянин має реальну можливість реалізувати свої права і свободи без жодних обмежень. Принцип законності передбачає обов'язковість дотримання норм права для всіх учасників правових відносин, включаючи державні органи, які, в свою чергу, зобов'язані діяти в рамках закону [2, с. 3]. Це означає, що жодна особа або орган не може діяти поза межами закону,

оскільки правова система покликана забезпечити справедливість і порядок у суспільстві. Важливим аспектом законності є те, що всі правові норми мають бути чітко визначені, доступні та зрозумілі для усіх громадян. Відповідно до цього принципу, правозастосування повинно бути справедливим, а органи держави повинні мати зобов'язання діяти лише на підставі закону, що сприяє формуванню довіри суспільства до правової системи. Принцип справедливості вимагає, щоб правозастосування було не лише формально правильним, але й об'єктивно справедливим, щоб уся діяльність правових органів не ставала просто технічною процедурою, а насправді являла собою справжнє прояв рівності для всіх учасників правовідносин [2, с. 33]. Усі права і свободи громадян, основою яких є людська гідність, не повинні зазнавати жодних порушень, а справедливість повинна бути забезпечена в усіх сферах соціального життя, охоплюючи не лише економічні аспекти, але й політику, соціальні відносини, а також інші важливі аспекти, які суттєво впливають на повсякденне життя людей. Важливо підкреслити, що з визнанням принципу рівності, кожна особа, незалежно від її соціального статусу, раси, статі, національності або будь-яких інших характеристик, має невід'ємне право на однаковий захист з боку закону. Кожен громадянин повинен мати змогу реалізувати свої права без жодної форми дискримінації, що буде сприяти формуванню справедливого суспільства, де кожен може почуватися захищеним у своїх правах і можливостях. Зрештою, принцип захисту прав людини є інтегральною та невід'ємною частиною верховенства права, адже він покликаний забезпечити дотримання основних прав і свобод кожної індивідуальності, незалежно від її особливостей [2, с. 4]. Це виступає важливою гарантією не лише особистої гідності, але й активного розвитку інститутів громадянського суспільства, оскільки такі інститути здатні підтримувати і просувати цінності справедливості, рівності та демократії в цілому. Таким чином, ці основні принципи формують структуру, яка підтримує правову державу, створюючи необхідні умови для того, щоб верховенство права стало реальністю в суспільстві. Це передбачає не лише

існування формальних норм і законодавчих актів, але й їх реальне впровадження в життя, що надасть можливість забезпечення добробуту кожного індивіда та соціальної спільноти в цілому, що є актуальним завданням для сучасного демократичного суспільства.

Принцип справедливості є однією з основоположних категорій, які супроводжують процеси реалізації верховенства права у суспільстві. Цей принцип був розроблений для того, щоб забезпечити, щоб усі юридичні норми, їх застосування та тлумачення, максимально сприяли не лише дотриманню законності, а й досягненню справжньої моральної та етичної справедливості [2, с. 174]. Він походить з нагальної потреби учасників правового процесу отримувати неупереджене і об'єктивне рішення, яке базується на ідеї рівності всіх осіб перед законом, без будь-яких винятків або проявів дискримінації. Таким чином, принцип справедливості робить вагомий внесок у формування ефективної правової системи, адже вимагає не лише формального дотримання правових норм, але також активного врахування реальних умов життя суспільства. Справедливість, у цьому випадку, зобов'язує враховувати контекст конкретних ситуацій, суб'єктивний досвід людей і соціально-економічні умови, які здатні впливати на процес правозастосування [2, с. 10-12]. У такому контексті важливо зосередити увагу на тому, що справедливість виконує роль не тільки абстрактного поняття, але й важливого принципу для забезпечення інтеграції соціальних цінностей і прав, що стосуються кожного члена суспільства. Це питання також включає в себе визнання потреб меншин, врахування інтересів уразливих груп, а також активне запобігання всім формам дискримінації. Водночас, соціальні та економічні чинники мають величезне значення в реалізації принципу справедливості. Наприклад, правова система повинна забезпечити доступ до якісних юридичних послуг для всіх верств населення, особливо тих, хто має обмежені ресурси. Таким чином, механізми правового захисту, які адекватно враховують соціальний контекст, стають критично важливими для реалізації цього важливого принципу в діяльності

суспільства в цілому. Зрештою, реалізація принципу справедливості обов'язково потребує не лише нормативного, але і практичного підходу, який проявляється у динамічних формалах правосуддя [2, с. 10-12]. Це дозволяє досягати в офіційних процесах не лише легітимності, але також забезпечує динамічну справедливість, що відіграє ключову роль у побудові освіченого та згуртованого суспільства, яке ґрунтується на стабільних і прогресивних ідеалах верховенства права.

Принцип рівності відіграє ключову роль в забезпеченні верховенства права, оскільки він проголошує, що всі індивіди мають однакові права та можливості без будь-якої дискримінації на основі різних ознак. Це означає, що не може бути жодної переваги або несправедливого ставлення до особи на підставі таких факторів, як раса, стать, етнічна приналежність, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, соціальний статус чи інші важливі ідентичності. В рамках верховенства права, принцип рівності передбачає, що закон повинен бути однаково застосованим до всіх громадян, зобов'язуючи державні органи активно дотримуватися найвищих стандартів справедливості та об'єктивності у прийнятті рішень. Даний принцип закріплено в численних міжнародних і національних правових документах, які включають Загальну декларацію прав людини, а також конституції багатьох держав у світі. На практиці цей принцип рівності суттєво сприяє формуванню суспільства, в якому поширюється цінність і захист гідності кожної людини, водночас виключаючи всі можливі прояви дискримінації [2, с. 3-4].. Реалізація цього принципу вимагає активних та цілеспрямованих дій із боку державних органів: потрібно розробляти різноманітні програми і політики, які забезпечують рівний доступ до правосуддя, освіти, охорони здоров'я та інших суспільних благ для всіх. Такі ініціативи можуть включати, наприклад, антидискримінаційне законодавство, різноманітні кампанії підвищення обізнаності про права людини, а також забезпечення спеціалізованих служб підтримки для вразливих груп населення [2, с. 3-4]. В умовах сучасних викликів, зокрема глобалізації та різноманіття культур,

дотримання принципу рівності стає ще більш важливим для стабільного й справедливого розвитку суспільства в цілому. Принцип рівності також вважається основою для забезпечення основних прав людини, адже лише за умови рівного ставлення та рівних можливостей можна досягати реального розширення прав і свобод усіх членів суспільства. Територія, де панує рівність, повинна бути абсолютно вільною від упереджень і забезпечувати сприятливі умови для розвитку індивідуальних здібностей та різноманітних талантів. Тому дотримання принципу рівності є не лише юридичним обов'язком, а також моральним імперативом, що визначає соціальну відповідальність держави та суспільства в цілому за досягнення справедливості і прогресу. У цьому контексті, принцип рівності виступає не тільки як правовий аспект, а й як етичний орієнтир для подальшого розвитку системи верховенства права, що є запорукою благополуччя та процвітання всього суспільства [2, с. 11].

Додатково, статті 21 і 22 Конституції проголошують недоторканність прав і свобод людини, підкреслюючи, що жодні обмеження не можуть порушувати їх основних засад.

Загалом, конституційні засади верховенства права в Україні виступають не лише як декларативні положення, а й як дієвий механізм, що забезпечує функціонування держави. Вони забезпечують рамки, в яких законодавчі зміни, судові рішення та адміністративні акти повинні бути реалізовані, щоб не порушувати основи демократичного суспільства. Важливо, щоб ці принципи не залишалися лише на папері: їх значення реалізується через активну участь громадян у суспільно-політичному житті, а також через готовність державних органів забезпечувати виконання конституційних норм. Упровадження та дотримання цих засад є гарантією не лише правопорядку, а й стабільності суспільства в цілому.

Судова система є критично важливим елементом реалізації верховенства права в Україні, оскільки вона забезпечує не лише правосуддя, але й охорону основних прав і свобод громадян [2, с. 11]. В основі судової

системи лежить принцип незалежності суддів, без якого неможливо забезпечити об'єктивність та неупередженість розгляду справ. Конституція України закріплює незалежність судової влади як одну з основних засад функціонування держави. У свою чергу, ефективність судової системи напряду впливає на довіру населення до інститутів державної влади. Коли суспільство впевнене в справедливості судових рішень, воно більш схильне дотримуватися закону.

Однак, попри проголошені принципи, в Україні існують чималі виклики, пов'язані зі станом правосуддя. Недостатня фінансова забезпеченість судів, висока завантаженість суддів, корупційні прояви та політичний тиск на судову систему зумовлюють численні запитання щодо її адекватності для забезпечення верховенства права [2, с. 19]. У відповідь на ці виклики були впроваджені численні реформи, які мали на меті підвищення прозорості судових процесів, вдосконалення системи відбору суддів та їх навчання, а також покращення механізмів контролю за виконанням судових рішень. Реалізація цих реформ є не лише питанням правосуддя, а й основою стабільності суспільства, підвищення рівня правової свідомості громадян.

Забезпечення ефективності судової системи, поряд із розвитком правової інфраструктури, є запорукою дотримання принципів верховенства права, що в свою чергу стимулює економічний розвиток, інвестиційну привабливість та соціальну стабільність. Важливо, щоб усі учасники правової системи, включаючи законодавчу і виконавчу гілки влади, були свідомими своєї ролі у підтримці незалежності судової влади. Лише за таких умов можна буде досягти справжнього верховенства права, яке стане невід'ємною частиною демократичного розвитку України.

Верховенство права є невід'ємною складовою міжнародного правопорядку та представлено різноманітними стандартами, які формуються через універсальні декларації та регіональні конвенції. Один із основоположних документів, що закладає основи верховенства права на глобальному рівні, - це Загальна декларація прав людини 1948 року [2, с. 19] .

Цей документ наголошує на невід'ємних правах кожної особи і принципах, які мають забезпечити справедливе та етичне управління суспільством. Декларація підкреслює важливість державних інститутів, які зобов'язані діяти в межах закону, а також гарантувати, що всі особи, незалежно від їхнього соціального статусу, мають доступ до справедливого судового розгляду.

В рамках європейської інтеграції верховенство права також отримало своє закріплення через численні конвенції, зокрема, Європейську конвенцію про захист прав людини, прийняту в 1950 році. Ця конвенція не лише стверджує основні права людини, але й створює механізм їх захисту через Європейський суд з прав людини[2, с. 172]. Закріплення принципів верховенства права у цій конвенції проявляється через обов'язок держав забезпечувати, щоб їхні судові системи діяли ефективно та незалежно, а також щоб особи мали можливість оскаржувати дії державних органів. Зазначені міжнародні стандарти відкривають шлях до формування правової культури, де дотримання закону є основою для стабільності та розвитку демократичних інститутів.

Таким чином, універсальні декларації та європейські конвенції слугують важливими інструментами у боротьбі за верховенство права. Вони не лише формують правовий контекст для держав, що прагнуть забезпечити законність та справедливість, але й допомагають укріплювати міжнародні зобов'язання, сприяючи підвищенню стандартів управління та захисту прав людини. Завдяки цим документам здійснюється імплементація принципів верховенства права, які, у свою чергу, є основою для тривкої миру, стабільності та соціального прогресу в суспільствах по всьому світу.

Універсальні декларації, як важливі документи в контексті міжнародних стандартів верховенства права, виконують роль основи для формування правового порядку, що відповідає загальноприйнятим принципам гуманізму і справедливості[2, с. 172]. Вони слугують не лише інструментами для захисту прав і свобод людини, але й маркерами, що

вказують на зобов'язання держав у дотриманні міжнародних норм та стандартів. Однією з найзначніших універсальних декларацій є Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, яка проголошує основоположні права всіх людей, їхню гідність та рівність. Декларація стала еталоном для подальшого розвитку міжнародних актів у сфері прав людини та правового регулювання.

Принципи верховенства права є інтегральною складовою універсальних декларацій, оскільки забезпечують не лише юридичну основу для захисту прав людини, але й гарантовану можливість їх реалізації. Декларації підкреслюють важливість недискримінації, свободи висловлювання, права на справедливий суд і рівний захист закону [3, с. 170]. Постійно зростаюче визнання та застосування цих декларацій у національному праві різних країн свідчить про їхню суттєву роль у формуванні правового порядку і розвитку демократії. З огляду на глобалізацію та транснаціональні виклики, важливість універсальних декларацій тільки зростає, оскільки вони сприяють гармонізації правових систем і інтеграції міжнародних стандартів у національні контексти.

протестами, які, у свою чергу, можуть призвести до жорстоких репресій з боку урядів, що демонструє відсутність готовності до діалогу та забезпечення громадянських прав. В умовах політичної неосвіченості, низького рівня правової культури та відсутності чітко встановлених процедур для розв'язання конфліктів, верховенство права може зазнати серйозних ударів, наочно демонструючи всю вразливість правових систем під час політичної нестабільності. У цьому складному контексті важливу роль відіграє міжнародна спільнота, яка, активно взаємодіючи з країнами, що переживають політичні кризи, може сприяти зміцненню верховенства права [3, с. 170]. Таким чином, підтримка правових інститутів, проведення реформ у сфері законодавства та забезпечення незалежності судів і медіа можуть стати ключовими чинниками стабілізації політичної ситуації. Водночас, висвітлення таких важливих питань на міжнародному рівні може істотно

підвищити обізнаність суспільства та стимулювати активну участь громадян у відстоюванні своїх прав і свобод, що, в свою чергу, сприяє досягненню тривалої політичної стабільності та відновленню довіри між державою і суспільством. Таким чином, вирішення питання боротьби з політичними кризами та їх потенційними наслідками є обов'язковою умовою для підтримання верховенства права в сучасному світі, адже без цього не може існувати кожен із нас у безпечних та демократичних умовах життєдіяльності [3, с. 171].

1.2. Перехідна демократія: сутність і виклики для верховенства права

Поняття *перехідної демократії* (transitional democracy) застосовується до країн, що виходять із авторитарного режиму і рухаються в бік демократії, але ще не досягли її зрілої, усталеної форми. Такі режими часто називають *гібридними* або *частково вільними*: формально існують демократичні інституції (вибори, парламент, поділ влади), однак реальна політична практика може відхилятися від демократичних стандартів через вплив старих еліт, корупцію, слабкість правових інститутів. За класифікацією Freedom House (дослідження *Nations in Transit*), протягом 2000-х років Україна відносилася до категорії “*Transitional or Hybrid Regime*”, посідаючи проміжне місце між консолідованими демократіями Центральної Європи та авторитарними режимами пострадянського простору.

Для перехідної демократії характерна нестабільність політичних правил, часті конституційні зміни, боротьба між прихильниками реформ і носіями старої системи. В Україні 1990-х – початку 2000-х спостерігався *дуалізм* політичного розвитку: з одного боку, проголошувалися ліберально-демократичні цінності, приймалися нові закони, з іншого – реально владу все ще значною мірою контролювали вузькі елітні групи (т.зв. “клани” олігархів), успадковані від радянської номенклатури моделі поведінки

зберігалися. Як зазначають дослідники, українська політична система 1990-х поєднувала *«ліберально-демократичний фасад із пострадянським олігархічним розподілом влади та ресурсів»*. Ця суперечність створювала кризові явища та періодичні «маятникові» коливання курсу реформ.

Умови перехідної демократії часто є несприятливими для неухильного дотримання верховенства права. *Основні виклики для верховенства права в перехідний період:*

- *Незавершеність інституційних реформ.* Старі інститути (суди, правоохоронні органи) часто залишаються пронизані неформальними практиками, які суперечать принципу законності. У 1990-х роках українська судова система була ще значною мірою спадкоємицею радянської, з притаманними їй вадами – залежністю від виконавчої влади, телефонним правом, корумпованістю. Створення нових інститутів (Конституційного Суду, нових судів загальної юрисдикції) лише розпочалося, і знадобився час, щоб вони запрацювали відповідно до демократичних стандартів [4, с. 6].

- *Протиріччя конституційного порядку.* Постійна боротьба між різними гілками влади за повноваження підривала стабільність правових правил. Наприклад, у процесі ухвалення Конституції 1996 р. точилася гостра боротьба між президентом і парламентом щодо форми правління. Конституція встановила сильну президентську владу, що породило у наступні роки тенденцію до її використання не завжди у правових межах. У 2004 р. після Помаранчевої революції була здійснена конституційна реформа, яка перерозподілила повноваження на користь парламенту (впроваджено парламентсько-президентську республіку). Проте в 2010 р. Президент В. Янукович, отримавши лояльний Конституційний Суд, домігся скасування змін 2004 р. і повернув собі розширені повноваження, фактично відкатавши баланс влади назад. Такі метаморфози конституційного ладу свідчать про несталість принципу верховенства Конституції та про політичну доцільність, що ставилася вище закону.

- *Слабкість верховенства права в політичній культурі.* Протягом тривалого часу українська еліта не проявляла достатнього “запиту” на правове врядування. Дослідження вказують на *низький рівень правової культури* та зацікавленості в правовладді серед політичного і бізнесового істеблішменту в Україні 1990-х – 2000-х років. Впливові актори часто мали інтерес у збереженні “сірих зон” в законодавстві та правозастосуванні, бо це дозволяло їм збагачуватися і утримувати владу поза правовими обмеженнями. Така атмосфера сприяла тому, що проголошені правові реформи впроваджувалися непослідовно або саботувалися за лаштунками. Приміром, ухвалювалися хороші закони, але не виконувалися належним чином; декларувалася боротьба з корупцією, але високопосадовці уникали відповідальності тощо [4, с. 2].

- *Корупція та олігархічна економіка.* Пострадянський економічний устрій України – перехід до ринкової економіки через *приватизацію*, яка породила клас олігархів, – спричинив масштабну корупцію. У 1990-х роках рівень корупції в Україні був одним із найвищих у Європі. Корупція роз’їдала всі гілки влади, особливо суди та правоохоронні органи, і прямо суперечила верховенству права, адже рішення приймалися за хабар чи під тиском, а не за законом. Так, у 2013 р. за Індексом сприйняття корупції Transparency International Україна посідала 144-те місце зі 175 країн, набравши лише 25 балів зі 100 можливих – один із найгірших результатів у Європі. Корупція фактично нівелювала принцип рівності перед законом, бо «телефонне право» та кумівство вирішували більше, ніж норми права.

- *Вплив силових структур та відсутність належної підзвітності.* У перехідні 1990–2000-ті рр. силові структури (міліція, СБУ, прокуратура) часто діяли за старими шаблонами, з перевищенням повноважень і порушеннями прав громадян (тортури, незаконні затримання тощо). Контроль за ними з боку судів і громадянського суспільства був недостатнім. Прокуратура, яка з радянських часів мала функцію «загального нагляду», лише поступово реформувалася, і до 2014 р. все ще зберігала надмірні

повноваження та ієрархічну підлеглість виконавчій владі, що конфліктувало з принципом стримувань і противаг [4, с. 6].

Отже, перехідна демократія – це *період випробувань* для верховенства права. В Україні цього періоду правові інститути закладалися, але не завжди діяли ефективно; закон часто поступався місцем політичній доцільності; старі й нові практики співіснували. У наступних розділах проаналізуємо, як це проявлялося в конкретних нормах та подіях.

Перехідна демократія, яку можна визначити як важливий етап у розвитку суспільства, характеризується тим, що в її рамках авторитарні режими трансформуються у демократичні. Це процес, що виявляється складним і багатогранним явищем, міжнародно визнаним завдяки своїй здатності ефективно реагувати на потреби та вимоги громадянського суспільства. Протягом історії декілька важливих моментів слугували потужними каталізаторами для переходу до демократичного устрою. Серед них варто згадати падіння комуністичних режимів у Східній Європі, що відзначилося на початку 1990-х років, а також численні перехідні рухи в Латинській Америці й Південноафриканській Республіці. У цих різноманітних регіонах світу можна чітко простежити еволюцію демократичних режимів, яка зумовлена не лише внутрішніми політичними змінами, але й численними зовнішніми факторами. Такі аспекти, як вплив міжнародних організацій, нестримні зміни геополітичних умов і постановки справ на міжнародній арені, суттєво впливають на перебіг демократизації. Події, що знайшли відображення в історії, такі як знамените «Бархатне революційне» повстання у Чехословаччині, або ж закінчення апартеїду в Південній Африці, стали символами успішних демократичних переходів. Їхній тріумф не тільки має корені у соціальних рухах, які об'єднували різноманітні національні, етнічні та соціальні групи, але й у спробах надати новій політичній структурі легітимності через демократичні вибори, впровадження правових реформ та активну участь суспільства у процесах прийняття рішень. Проте перехідні демократії часто зіштовхуються зі

специфічними викликами, такими як відсутність культури управлінської прозорості, стійкість інститутів, а також поширена недовіра до судової системи. Ці фактори суттєво можуть перешкоджати процесам зміцнення верховенства права й демократичних інститутів в країнах, що переживають перехід. Зважаючи на цю складну динаміку, об'єктивне дослідження ряду конкретних прикладів перехідних демократій стає надзвичайно необхідним для глибшого розуміння їхньої природи, а також тих багатогранних чинників, які або сприяють, або заважають ефективності нової політичної системи [4, с. 8]. Тому можна стверджувати, що історичний контекст перехідної демократії включає в себе багатшарову палітру трансформаційних процесів, і це надає можливість дослідникам і практикам глибше зрозуміти, яким чином історичні події та стратегічні вибори визначили сучасні політичні практики. Інститут верховенства права, закладений у самих основах демократії, слугує незамінною запорукою стабільності та розвитку, особливо в умовах, коли країни намагаються адаптуватися до нових, часто змінюваних соціально-політичних реалій. Подальше всебічне дослідження всіх цих аспектів програми демократії відкриває нові горизонти для усвідомлення того, як історичні спадщини формують сучасні демократичні режими, сприяючи або підриваючи надзвичайно важливі процеси правового управління в суспільстві. Еволюція демократичних режимів в контексті сучасних перехідних демократій є складним, багатогранним і динамічним процесом, що тісно пов'язаний з історичними змінами в соціально-політичній структурі суспільства, а також зі змінами у світогляді населення. Історично демократичні режими пройшли через кілька важливих етапів розвитку, починаючи з класичного поняття демократії, яке характеризувалося участю всіх громадян у державних справах, і завершуючи складними сучасними формами, зокрема представницькою демократією. Перші кроки до формування демократичних інститутів можна прослідкувати ще в античній Греції, яка слугувала взірцем для майбутніх моделей. Проте по-справжньому демократичні процеси почали активно розвиватися в Європі лише з XVIII-

XIX століттями, в період епохи Просвітництва, а також під час Американської і Французької революцій [5, с. 8]. Цей важливий період став міцним фундаментом для формування концепцій прав людини, розподілу влади, а також принципів вільних і справедливих виборів, що досі залишаються основою демократичного устрою. З переходом до XX століття стали помітними значні зміни в організації демократичних режимів, в результаті чого перші спроби створення демократичних урядів в післявоєнній Європі й у нових незалежних країнах західної частини світу демонстрували численні різноманітні підходи до інтеграції політичних прав громадян з системами правління. Такі складні процеси часто супроводжувались кризами, оскільки нові демократії стикалися з серйозними викликами авторитаризму, корупції, а також політичною неспроможністю. Проте в другій половині століття, що минуло, з активним рухом за права людини і відновленням демократичних інститутів, таких як свобода слова, свобода зібрань і змінна влада, ці режими почали укорінюватися і знаходити своє місце в сучасному світі. На початку XXI століття спостерігається подальша еволюція демократичних режимів, яка, з одного боку, ілюструє зростаючу глибину демократії серед перехідних держав, а з іншого — вказує на можливі загрози для їх стабільності та життєздатності. Поширення інформаційних технологій та соціальних мереж істотно змінило механізми політичної участі, проте водночас з'явилися нові виклики, такі як дезінформація, поляризація суспільства та значне зменшення довіри до демократичних інститутів [5, с. 6].

Перехідна демократія визначається як політичний режим, що виникає в суспільствах, де відбуваються значні зміни у політичній структурі, зазвичай внаслідок демократизації з авторитарних чи тоталітарних режимів. Ця форма демократії має специфічні характеристики, серед яких, перш за все, необхідність формування нових інституцій, зокрема, судової системи, парламенту та виконавчої влади, які відображають принципи верховенства права та розподілу влади. Важливими аспектами перехідної демократії є

активна участь громадян у політичному житті, формування нової політичної культури та налагодження діалогу між різними соціальними групами, що забезпечує більш широку інтеграцію суспільства в політичний процес. Проте зазначений процес часто супроводжується відсутністю необхідних ресурсів, політичними конфліктами, а також загрозами з боку старих режимів, які діють для того, щоб перешкоджати стабільному розвитку демократії і повернути контроль над ситуацією. Перехідна демократія суттєво відрізняється від стабільної демократії за кількома критеріями, що включають рівень розвитку інститутів і суспільної участі. У той час як стабільна демократія характеризується інституційною зрілістю, що включає чітко визначені механізми контролю та балансу, високим рівнем громадянської участі, а також забезпеченими правами і обов'язками, перехідна демократія функціонує в умовах невизначеності та експериментів з різними формами управління, що стають причинами непередбачуваних політичних ситуацій. У перехідний період часто можна спостерігати зміни урядів, спроби проведення реформ, які можуть спровокувати масові протести, а також змагання між політичними силами, що можуть призвести до регресу в демократизації. Отже, перехідна демократія потребує не тільки належної підтримки з боку міжнародної спільноти, але й активізації зусиль всередині країни з метою налагодження конструктивного діалогу та досягнення консенсусу між різними політичними учасниками та активістами. Узагальнюючи, сутність перехідної демократії полягає у складному та багатогранному процесі, що вимагає адаптації суспільства до нових політичних умов [5, с. 7]. Це не лише політичний процес, але й соціально-культурний, що вимагає глибокого розуміння та продуктивної взаємодії всіх учасників з метою досягнення успішних результатів. Ефективність цього складного процесу значною мірою залежить від здатності країни подолати численні перешкоди, пов'язані з трансформацією політичних інститутів та формуванням демократії, що відповідає актуальним вимогам сучасного суспільства. Перехідна демократія виразно характеризується як специфічна

форма політичного режиму, що виникає в контексті зміни авторитарних або тоталітарних систем управління на більш відкриті та багатопартійні структури, де влада починає переходити до рук народу. Цей складний процес передбачає суттєву трансформацію не лише політичних інститутів, а й громадських свідомостей, цінностей та практик, які формуються в нових соціальних умовах. Основною метою перехідної демократії є запровадження ефективних механізмів, що забезпечують справедливе представництво різних соціальних груп, гарантування прав людини, а також створення міцного підґрунтя для верховенства права, яке було б непорушним і стабільним. Водночас, перехідна демократія відрізняється від усталеної демократії невизначеністю та непостійністю, адже вона перебуває на етапі формування своїх основних принципів і інститутів, що супроводжується численними викликами, такими як політичні нестабільності, соціальна поляризація та тиском з боку традиційних еліт. Характеристики перехідної демократії включають наявність обмеженої політичної свободи, плюралізм у політичному житті та відносну відкритість для активної участі громадян у прийнятті рішень щодо державних справ [6, с. 25]. Однак, в цьому контексті спостерігається різноманіття моделей переходу, які залежать від історичних, соціальних та економічних чинників конкретної країни, її культури та традицій. Наприклад, деякі держави можуть переживати досить швидкий і радикальний перехід до демократичних форм управління, в той час як інші можуть стикатися з уповільненими та обережними змінами, які вимагають більше часу для адаптації суспільства. Разом із цим, перехідна демократія часто виступає ареною для боротьби між новими політичними силами, які активно намагаються реалізувати впровадження демократичних цінностей, та консервативними елементами, що прагнуть зберегти старі механізми влади і контролю. Сутність перехідної демократії також відображається у її динамічному характері, де встановлення законності та підзвітності стає надзвичайно важливим для досягнення політичної та соціальної стабільності. Зокрема, успішний перехід до демократії зазвичай передбачає не лише

реформування політичних інститутів, але й активну участь громадян у процесах громадянського суспільства, сформування нових політичних культур і практик, що відповідають сучасним викликам. У цьому контексті нижчий рівень довіри до демократичних інститутів може спостерігатися як результат старих структур, що заважають ефективному функціонуванню нових систем, підкреслюючи важливість зовнішніх та внутрішніх чинників, які безпосередньо впливають на успішність трансформаційних процесів у перехідній демократії, адже саме вони формують фундамент стабільного суспільства. Стабільна і перехідна демократія представляють собою різні та взаємопов'язані етапи політичного розвитку суспільств, що характеризуються рядом суттєвих відмінностей за кількома ключовими аспектами. Стабільна демократія має на увазі наявність усталених і добре функціонуючих політичних інститутів, які діють в межах чітко окреслених правових основ, з підтримкою верховенства права. Вона включає в себе високий рівень довіри між державою і її громадянами, що утворює важливу передумову для ефективного функціонування політичної системи. У такій демократичній системі безперечно забезпечуються різноманітні механізми accountability, які спонукають уряд до безумовної підзвітності перед своїми виборцями, а також надається активна увага дотриманню основних прав людини. Політичні партії в контексті стабільної демократії мають чітко визначені програми, патерни поведінки та ідеології, а також вибори проводяться регулярно, чесно та прозоро, що, в свою чергу, сприяє зміцненню політичної стабільності та соціального злагоджування в суспільстві. На противагу цьому, перехідна демократія являє собою складну і розмаїту ситуацію політичної невизначеності, де інституціональні структури тільки-но починають формуватися або ж перебувають на межі свого розпаду. У таких умовах можливо існування конкуренції за владу між численними політичними гравцями, проте ця конкуренція частіше супроводжується серйозними конфліктами, соціальною нестабільністю і в деяких випадках навіть насильством [6, с. 27]. Все це ставить під сумнів саму сутність

демократичного процесу, оскільки рівень політичної участі населення в таких країнах зазвичай залишається вкрай низьким [6]. Правова система в країнах, що переживають перехідну демократію, може бути не повною мірою сформованою або нестійкою, що призводить до того, що вибори не завжди проходять відповідно до загальновизнаних демократичних стандартів. Це часто веде до численних порушень прав людини, недостатньої підзвітності органів влади та зростаючого соціального напруження в суспільстві. Таким чином, основними відмінностями між стабільною та перехідною демократією є рівень інституційної зрілості, політична культура, ступінь довіри громадян до державних інститутів, а також реальний ступінь реалізації основних демократичних принципів. Стабільні демократії забезпечують надійний захист прав і свобод своїх громадян, тоді як перехідні демократії часто стикаються з численними викликами, що можуть становити серйозну загрозу для їхнього існування [6, с. 27]. Ці розбіжності між ними є істотними для розуміння специфіки різних політичних контекстів, а також для формування стратегій, які сприятимуть підтримці та розвитку демократичних процесів у країнах, що знаходяться на етапі переходу до стабільної демократії.

1.3. Верховенство права в контексті правової держави та демократії

Верховенство права – це панування закону в суспільстві, тобто ситуація, коли всі, включно з органами влади, перебувають під владою загальнообов'язкових правових норм. За Стенфордською енциклопедією філософії, Rule of Law означає «ascendancy of law as such and of the institutions of the legal system in a system of governance», тобто верховенство права як такого та інститутів правової системи у системі управління. Із цього визначення випливають такі ключові ознаки верховенства права:

- Законність і рівність перед законом: усі громадяни та органи влади мають підпорядковуватись однаковому закону. Як зазначав Дайсі, «з

нами не існує людини, яка була б вище від закону», а кожна особа відповідає лише за порушення, передбачені законом. Це означає відсутність свавілля та відкрите існування чітко встановлених правил, які діють для всіх.

- Загальність і передбачуваність норм: закони повинні бути сформульовані загально, оприлюднені заздалегідь і стабільні, щоб люди могли передбачити наслідки своїх дій. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що «ніяка норма не може вважатися “законом”, якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю». Це дає можливість кожному розраховувати правові наслідки своєї поведінки.

- Незалежні та неупереджені суди: судова влада мусить бути вільною від політичного впливу і відкритою для громадськості. Доступ до справедливого й оперативного правосуддя (включно з конституційною юстицією) визнається невід’ємним елементом правовладдя. Судді мають забезпечувати захист прав особи та обмежувати владу згідно з законом.

- Підзвітність влади: органи виконавчої і законодавчої влади зобов’язані діяти виключно в межах, встановлених законом. Як відзначено в наукових джерелах, найважливіша вимога верховенства права полягає в тому, що «люди в положенні влади повинні здійснювати свої повноваження у рамках чітко встановлених правових норм і бути підзвітними перед законом» [6, с. 33].

- Прозорість і ефективність правового процесу: правовий порядок повинен бути відкритим і зрозумілим. Закони має бути опубліковано, їхнє застосування повинно бути прогнозованим, а процедури – доступними для громадян. Усе це забезпечує юридичну визначеність і довіру до системи (Rule of Law – «стійка система законів, інституцій і норм» з чіткими принципами справедливості та підзвітності.

- Концепція верховенства права має давні філософські витоки. Ще Арістотель у своїх працях доводив, що влада закону краща за владу окремої людини: «закони викладаються загальними поняттями і встановлюються наперед, до конкретних випадків застосування», що запобігає довільним

рішенням. У Новий час Джон Локк розвинув цю ідею, наголошуючи на керуванні через «закони, проголошені і відомі народу», на противагу свавільним декретам влади. Монтеск'є сформулював принцип розподілу влади, стверджуючи, що незалежний суд має бути відділеним від законодавчої та виконавчої гілок. У 1215 році Велика хартія вольностей (Magna Carta) вперше письмово закріпила постулат: король не стоїть над законом. На межі XIX–XX ст. Альберт Дайсі підкреслив юридичну рівність усіх громадян, зауваживши, що «з нами не існує людини, яка була б вище від закону», а відтак закон має діяти незмінно.

- Після Другої світової війни ідея верховенства права отримала міжнародне визнання. Документи ООН (Хартія ООН 1945 р.) та Ради Європи (Європейська конвенція 1950 р.) утвердили поєднання демократії, прав людини та верховенства права як основні цінності цивілізації. Зокрема, практика Європейського суду із прав людини заклала стандарти законності та захисту прав особи. В Україні після здобуття незалежності 1991 р. важливим кроком стало закріплення цих ідей у Конституції 1996 р.: ст.1 проголосила Україну правовою державою, а ст.8 – дія верховенства права [7, с. 8]. Таким чином, правова доктрина вважалася одним із надбань євроатлантичної спільноти, а Україна включила її до свого конституційного ладу.

- У західному праві виділяють два головні підходи – романо-германський (континентальний) та англосаксонський. У континентальній традиції (наприклад, у Німеччині, Франції, Україні) центральне місце займає кодифіковане право: правопорядок ґрунтується на комплексних законах і нормативних актах. На думку В. Кампи, у країнах романо-германської правової сім'ї «нормативно-правові акти є основними засобами реалізації правової держави». Натомість у системах загального права (Велика Британія, США тощо) ключову роль відіграє судова практика: прецедентне право розвивається через рішення судів, а особливий акцент робиться на обмеженні влади і незалежності судових інститутів. Таким чином, англосаксонська

доктрина Rule of Law більше орієнтована на стримування свавілля та забезпечення незалежного правосуддя, тоді як континентальний Rechtsstaat наголошує на передусім юридичному порядку та формальній законності.

- Незважаючи на ці різниці, сучасні дослідники відзначають суттєві спільності концепцій. Зокрема, Козюбра наголошує, що англійське «Rule of Law» по суті є аналогом німецького «Rechtsstaat», і нині їх відмінності «є швидше термінологічними, ніж змістовними». Обидві доктрини зародилися на хвилі боротьби з феодальним свавіллям та утвердження ідей свободи, рівності і захисту прав людини, тому сьогодні вважаються частиною спільної правової спадщини Західної цивілізації [7, с. 10]. Правова держава і правовладдя тісно пов'язані, але в літературі існують різні підходи до їх співвідношення. Одні автори вважають правовладдя одним із принципів правової держави, інші – рівнозначним ідентичним явищем. Так, Скакун вважав, що верховенство права «за своїм обсягом є ширшим, ніж правова держава». В. Кампа зазначає, що загальна мета у них одна, але засоби досягнення різняться – у правовій державі ключові гарантії закріплені в законах (континентальний підхід), а в англосаксонському розумінні верховенства права – через судову практику [8, с. 8]. Він також наголошував, що в Україні ці поняття слід розрізняти як самостійні. Водночас Конституція України фактично поєднує обидва підходи: ст.1 декларує державу правовою, а ст.8 – безумовно визнає і проголошує дію верховенства права. Таким чином, національна формула правовладдя стала двоскладовою: її перший елемент – визнання принципу вищим законом, а другий – практичне забезпечення його дотримання через інститути влади і суду. Верховенство права та демократія – це невід'ємні компоненти сучасного правопорядку. Конституційний Суд України підкреслює, що правовладдя належить до «тріади принципів» європейського суспільного устрою разом із демократією та правами людини. Демократія заснована на волевиявленні народу, але без чітких правових правил може легко перетворитися на диктатуру більшості. Навпаки, верховенство права

встановлює ці правила: лише за умови, що владні рішення приймаються в рамках законодавчих процедур, демократія працює справді стабільно. Як стверджує дослідниця Клер Гарднер, демократія не може існувати без верховенства права, бо саме закони визначають, хто може займати посади після виборів. У демократичній державі «влада підпорядкована закону», і весь ланцюг влади («законодавчий – виконавчий – судовий») діє за інституційними правилами. У свою чергу це гарантує, що вибори та інші демократичні процедури мають реальний сенс, адже влада фактично не може ігнорувати встановлені норми. Дотримання принципу верховенства права є умовою ефективної роботи демократичних інститутів. По-перше, незалежна судова система, зокрема конституційне та адміністративне правосуддя, здійснює контроль за відповідністю рішень влади законам. Судова влада стримує законодавців і виконавців від перевищення повноважень і захищає меншини та окремих громадян від можливого свавілля. По-друге, законодавчі органи можуть діяти ефективно лише за умов правової визначеності: чітко встановлені правила обговорення та прийняття законів, а також наявність процедури конституційного нагляду забезпечують легітимність правотворення. По-третє, верховенство права підвищує довіру громадськості до держави. Воно встановлює «чіткі правила гри» – прозорі та передбачувані процедури виборів, діяльності чиновників і розподілу владних повноважень. Це мотивує громадян брати участь у політичному процесі, адже вони впевнені, що правила однакові для всіх і будуть дотримані. За спостереженням К. Гарднер, суспільство стає стабільнішим саме тоді, коли всі суперечки вирішуються не свавільно окремими лідерами, а «за інституційними правилами» закону. У такій системі влада реалізує волю народу через загальні закони і сама підпорядковується цим законам [9, с. 10]. Тому розвиток демократії неможливий без одночасного зміцнення верховенства права – адже ці принципи взаємно підсилюють один одного.

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ (1991-2014 РР.)

2.1. Впровадження принципів верховенства права на ранньому етапі державної незалежності

Верховенство права є одним із основоположних принципів демократичного суспільства, що стає основою для успішного функціонування держави. У контексті України, що здобула свою незалежність у 1991 році, впровадження цього принципу на ранніх етапах стало критично важливим для формування правової держави, забезпечення гарантій прав і свобод людини, а також для сприяння стабільному соціально-економічному розвитку. У цей період, державні інститути зазнавали значних змін, які зумовили необхідність інтеграції принципів верховенства права як у законодавству, так і в практиці його застосування.

Розпочинаючи з моменту проголошення незалежності, Україна стикалася з численними викликами, які підкреслювали важливість правової визначеності та справедливого судочинства. Аби подолати наслідки радянської системи, до якої належала країна, було потрібне глибоке реформування правової системи, що включало не лише прийняття нових законів, але й підвищення правової культури у суспільстві. Попри численні труднощі, стратегічні зусилля забезпечили формування базису для стабільного правового середовища, що стало ключовим для побудови демократії та захисту прав людини.

Важливість принципів верховенства права у відносинах між державою і суспільством важко переоцінити. Запровадження юрисдикційних механізмів, які забезпечують дотримання законодавства та захист прав громадян, є критичним для зміцнення довіри суспільства до державних установ. Безумовно, уроки, отримані протягом цих перших років незалежності, стали основою для подальших реформ і підкреслили необхідність постійного вдосконалення правової системи [10, с. 10].

Визначення верховенства права як однієї з центральних цінностей держави стало важливим кроком на шляху до формування демократичних інститутів, здатних протистояти викликам сучасного світу.

На момент проголошення незалежності України в 1991 році країна опинилася в центрі кардинальних політичних зрушень, які визначалися не тільки прагненням до суверенності, а й необхідністю впровадження основоположних принципів верховенства права. Відзначаючи кінець багато десятиліть радянського правління, новоявлена незалежна держава стикалася з численними викликами, що вимагали реформування соціально-економічної структури та правової системи, які тривалий час функціонували на основі централізованого контролю і репресивних норм. Необхідність швидкої адаптації до нових реалій вимагала від українського суспільства активізації діалогу про права людини, громадянські свободи та демократичні цінності [10, с. 10].

У цьому контексті особливе значення здобули міжнародні угоди та конвенції, зокрема Загальна декларація прав людини, до яких Україна приєдналася задля закріплення своїх зобов'язань перед світовою спільнотою. Уряди, що змінювали один одного в перші роки незалежності, вбачали у верховенстві права не лише елемент стабільності, а й необхідний чинник для залучення іноземних інвестицій і сприяння соціально-економічному розвитку. Проте, боротьба за встановлення і укріплення принципів правової держави стикалася з численними перешкодами, зокрема спротивом позначеного минулого, що формувало недовіру до нових інституцій та культурних норм, сприйнятих як далеко не досконалі.

Важливо також відзначити, що концепція верховенства права набула істотного розвитку завдяки численным правозахисним організаціям, які активно діяли на місцевому та міжнародному рівнях. Вони не лише реалізували просвітницьку діяльність серед населення, а й лобіювали відповідні зміни на законодавчому рівні. Саме через такі зусилля, поряд з впливом міжнародних організацій, вдалося створити платформу для

подальшого впровадження демократичних норм і практик, що зайняли ключове місце у формуванні українського суспільства в період ранньої незалежності [11, с. 14]. Таким чином, історичний контекст цієї епохи став ареною боротьби за правові цінності та критерії справедливості, які в даний час залишаються надзвичайно актуальними для подальшого розвитку України.

Концепція верховенства права є основоположним принципом, на якому базуються демократичні суспільства та правові системи, що прагнуть забезпечити гармонійний розвиток державності. Верховенство права означає, що всі інституції, органи державної влади та громадяни підпорядковуються закону, який має залишатися верховним, незважаючи на обставини та інші чинники. Дане поняття подає закон як інструмент регуляції суспільних відносин, який забезпечує захист прав, свобод особи, а також стабільність у функціонуванні держави. Це не лише механізм контролю, а й спосіб забезпечення справедливості та недопущення свавілля, де закон виступає гарантованим обмеженням для діяльності як державних, так і приватних осіб.

Одним із основних елементів концепції верховенства права є принцип рівності всіх перед законом. Цей принцип стверджує, що незалежно від соціального статусу, економічного становища чи політичної належності, всі суб'єкти права мають однакові права й обов'язки перед законом. Це закладає фундамент для розвитку правової свідомості в суспільстві, оскільки сприяє формуванню клімату довіри між громадянами та інститутами держави. У контексті забезпечення верховенства права особлива увага приділяється також незалежності судової влади, яка має стати гарантом справедливості та об'єктивності у вирішенні спірних питань. Механізми, які сприяють реалізації верховенства права, включають не тільки законодавство, а й систему контролю та протидії, які виключають можливість зловживань з боку владних структур.

Усі ці елементи в сукупності створюють не лише правову базу, а й моральну відповідальність для усіх учасників правових відносин. Концепція

верховенства права виступає універсальною у своїй значущості для розвитку демократичного суспільства, оскільки відкриває можливості для активної участі громадян у політичному житті, а також забезпечує захист їхніх прав у випадку їх порушення. Таким чином, верховенство права є не просто концептуальним елементом, а життєво важливою складовою сучасних держав, що формують свої функції на основі демократичних цінностей та правових норм.

Основні принципи верховенства права формують фундамент для функціонування демократичного суспільства і держави, забезпечуючи баланс між владою та правами громадян. В основі цих принципів лежить концепція правової певності, де закони є доступними та зрозумілими для всіх, що дає можливість кожній особі бути обізнаною у своїх правах і обов'язках. Ця ясність сприяє довірі до правової системи та зміцнює сприйняття законності, адже розуміння правових норм зменшує ризики свавільних дій з боку держави та її органів [11, с. 5].

Додатково, принципи верховенства права передбачають захист прав людини, що уже стало невід'ємною частиною будь-якого сучасного суспільства. Захищаючи основоположні права, такі як свобода слова, право на справедливий суд та право на приватність, верховенство права створює умови для розвитку індивідуальної свободи та соціальної справедливості. Ефективна судова система є важливим елементом цього принципу, адже вона не лише інтерпретує закони, а й забезпечує їх справедливе застосування, таким чином, захищаючи людину від можливих зловживань з боку держави.

Ще одним ключовим принципом є принцип рівності перед законом, що стверджує, що всі громадяни мають право на однаковий захист і застосування законодавства, незалежно від їхнього соціального статусу, раси, національності чи інших характеристик. Це підкреслює важливість неупередженості у правозастосуванні та забезпечує соціальну гармонію. Разом ці принципи забезпечують основу для дотримання справедливості й демократичного розвитку, дозволяючи суспільству будувати моральні та

етичні цінності на принципах правопорядку, що є необхідним для протистояння викликам, які постають під час побудови демократичного суспільства.

2.2. Конституційні зміни та їхній вплив на верховенство права (2004–2010 рр.)

У період 2004–2010 рр. Україна пережила важливі конституційні трансформації, які не можуть бути залишені поза увагою, оскільки вони вплинули на реалізацію принципів верховенства права. Йдеться про конституційну реформу 2004 р. та її скасування у 2010 р [12, с. 36].

Помаранчева революція 2004 р. стала реакцією суспільства на масові фальсифікації виборів та свавілля влади, що грубо порушували верховенство права (зокрема, принцип народного волевиявлення і рівність перед законом). У відповідь на мирні протести Верховний Суд України 3 грудня 2004 р. ухвалив безпрецедентне рішення про визнання результатів другого туру виборів недійсними через системні порушення та призначив переголосування – цей крок багато хто розцінив як перемогу верховенства права і правосуддя над політичною доцільністю. Суд використав норму закону, але фактично захистив конституційні принципи демократії, ставши арбітром в кризовій ситуації. Це рішення є важливим прикладом того, як судова влада може відстояти верховенство права навіть у складних умовах.

Одночасно, в розпал кризи 2004 р. політичні сили досягли компромісу щодо *конституційної реформи*. В грудні 2004 р. парламент прийняв закон № 2222-IV, яким внесено зміни до Конституції та запроваджено *парламентсько-президентську форму правління*. Більшість повноважень з формування уряду перейшли до Верховної Ради, президент втратив частину важелів впливу, натомість парламент і уряд мали функціонувати за принципом відповідальності перед виборцями. Ця реформа була покликана збалансувати владу і запобігти узурпації – тобто створити кращі умови для

верховенства права, адже сильніший парламентський контроль і незалежність уряду мали б ускладнити свавілля одного лідера. Реформа набула чинності у 2006 р. Проте її реалізація проходила непросто: політична культура ще залишалася конфліктною, що призвело до частих конфліктів між президентом В. Ющенком, парламентом та прем'єр-міністрами у 2006–2009 рр. Влада була розподілена, але солідарної відповідальності не настало – це викликало дискусії про ефективність моделі [12, с. 38].

Попередні конституційні зміни, зокрема ті, що сталися у 2004 році, мали на меті обмежити повноваження президента та підвищити роль парламенту в управлінні країною, чим намагалися забезпечити більшою мірою демократичний процес. Це переведення балансу сил від президента до законодавчого органу, з одного боку, могло б наблизити Україну до реальної демократії, проте в реальному житті призвело до серйозних криз у стосунках між виконавчою і законодавчою гілками влади. Напруженість між ними не лише посилила інституційну невизначеність, але й загострила важливе питання верховенства права, оскільки обидві сторони намагалися реалізувати свої інтереси, часто нехтуючи правовими нормами та основними принципами. Таким чином, в історичному контексті періоду з 2004 по 2010 рік ключовими аспектами стали політична динаміка та постійні зміни в законодавстві, що торкалися системи влади в Україні. Ці фактори не лише ілюструють гострі суперечності в суспільстві, але й сприяли формуванню правового середовища, в якому верховенство права стало предметом серйозних дискусій і викликів. Протистояння політичних сил, у свою чергу, зумовлювало численні складнощі у реалізації правових норм, що створювало підґрунтя для нових соціальних і політичних збурень, які спостерігалися в Україні протягом цього складного періоду. Період між 2004 і 2010 роками в Україні вирізнявся значними політичними зрушеннями, які суттєво вплинули на формування не тільки державних інститутів, але й правову систему країни, задаючи нові вектори розвитку. Оранжева революція 2004 року, що стала результатом масових протестів проти фальсифікації виборів, принесла

до влади новий політичний курс, орієнтований на глибокі зміни, демократизацію та активне сприяння європейській інтеграції [12, с. 38]. Відзначалося значне підвищення активності громадянського суспільства, зростання ролі незалежних медіа та політичних партій, що свідчило про намагання реалізувати основні принципи верховенства права. Проте, незважаючи на всі обіцянки реформ, розкол в еліті та внутрішня політична конфліктність стали серйозними перешкодами на шляху до стабільного розвитку. У цей непростий період країна зіткнулася з низкою складних викликів, зокрема, інтенсивною боротьбою за вплив між різними політичними силами, що неминуче призводило до політичної нестабільності. Зміни у керівництві не тільки істотно впливали на внутрішню політику, але й значно змінювали зовнішню, оскільки окремі фракції намагалися переорієнтуватися на Росію чи Захід, що супроводжувалося критичною риторикою та запеклими суперечками навколо євроатлантичної інтеграції. Це підвищувало загальний рівень суспільної напруги і викликало неоднозначні реакції з боку населення, яке на той час страждало від економічних і соціальних труднощів. Як результат, політична ситуація в Україні стала ареною для боротьби між старими й новими політичними елітами, що призвело до ухвалення змін до Конституції в 2004 році, які демонстрували спроби реалізації парламентської моделі правління. Проте на практиці ці зміни не призвели до очікуваної стабільності, значною мірою через відсутність консенсусу серед основних політичних гравців. Після двох президентських термінів Віктора Ющенка і Януковича знову стала актуальною нагальна потреба у юридичному перетворенні, що чітко продемонструвало, як політичні конфлікти негативно впливають на реалізацію принципів верховенства права [12, с. 38]. Це створювало сприятливий ґрунт для подальших реформ, які мали на меті значно поліпшити інституційний механізм управління в країні, закладаючи основи для кращого політичного майбутнього. Конституційні зміни в Україні стали важливим елементом політичного розвитку на початку ХХІ століття, зокрема

в період між 2004 і 2010 роками. Розгляд попередніх конституційних змін в Україні в цьому контексті є відправною точкою для більш глибокого розуміння їхнього значного впливу на верховенство права і демократичні процеси. У 2004 році була реалізована значна зміна Конституції, яка стосувалася, передусім, важливих питань поділу влади. Це було зумовлено тривалою політичною кризою, яка сталася після президентських виборів, і виступила каталізатором для масових закликів до змін, націлених на забезпечення демократичних цінностей та прав людини на всіх рівнях влади. Зміни 2004 року, що стали результатом вересневої "Помаранчевої революції", були зорієнтовані на активізацію ролі парламенту у політичному процесі та на зменшення повноважень президента. Основні положення змін, які були проголосовані та ухвалені, передбачали перерозподіл певних повноважень між гілками влади, а також запровадження нових механізмів контролю, покликаних унеможливити зловживання з боку виконавчої влади. В той час, як ці зміни сприймалися як знаковий крок у сторону зміцнення демократії, їх реальна реалізація виявилася набагато складнішою та проблемнішою. Поряд з позитивними аспектами, існували численні виклики у сфері правозастосування, адже нові норми та поправки Конституції не завжди сприймалися й реалізувалися належним чином державними органами й суспільством. Наступні роки, до 2010 року, характеризуються низкою спроб повернення до старих схем функціонування державних інститутів, що також підтверджує спробу компенсувати втрати президентської влади та посилення виконавчих повноважень. В результаті, зміни, внесені в 2004 році, стали предметом численних політичних дискусій, які виявилися надзвичайно контроверсійними, а також підняли важливі питання про належність і баланс влади в державі, які потребують подальшого осмислення. Це стало приводом для подальшого перегляду конституційних норм, що, в свою чергу, стикалося зі значним спротивом суспільства і політичних еліт, які мали різні погляди на ці зміни. У цьому відношенні попередні конституційні зміни відзначилися своєю непередбачуваністю і продовжують залишатися критично важливими

для глибокого розуміння конституційного процесу в Україні, а також його впливу на подальший розвиток державності та правової системи. У період з 2004 по 2010 рік в Україні відбулися суттєві конституційні зміни, які мали значний і далекосяжний вплив на політичну систему, а також на верховенство права в країні [12, с. 38]. У 2004 році, внаслідок масових студентських протестів та численних політичних збурень, які в історії стали відомі як Помаранчева революція, український парламент проявив активність і ухвалив важливі зміни до Конституції. Основною метою цих змін було посилення парламентського контролю над президентською владою, що передбачало значне скорочення повноважень президента України. Зокрема, були впроваджені нові норми, які істотно спростили механізм формування уряду, дозволяючи парламенту безпосередньо визначати кандидатуру прем'єр-міністра та істотно зменшуючи роль президента в даному процесі. Такі демократичні зміни мали на меті створити політичну систему, яка була б більш відкритою, прозорою та підзвітною громадськості, підвищуючи відповідальність органів влади перед суспільством. Однак вже в 2010 році політична ситуація змінилася внаслідок нової політичної кон'юнктури, що охопила Україну. Конституційні зміни, ухвалені Конституційним Судом, відновили більшість повноважень до президентського офісу, що фактично скасувало ті реформи, запроваджені всього лише шістьма роками раніше.

Верховенство права, яке є базовим поняттям правової держави, охоплює і динамічний, і статичний аспекти правового регулювання, формуючи таким чином суб'єктивні та об'єктивні обов'язки як органів влади, так і індивідів. Це важливий принцип, який стверджує, що закон справді є найвищим у системі норм, що регулюють державні та суспільні відносини. Відповідно до концепції верховенства права та всіх її принципів, ніхто не може бути вище закону, а діяти потрібно в межах і згідно з встановленими правовими нормами. Це означає, що всі рішення державних органів повинні базуватися на законах, а не на свавільних рішеннях окремих чиновників, таким чином гарантується баланс між свободою особи і державними

інтересами. Принципи верховенства права є важливими компонентами, які забезпечують його ефективне функціонування в суспільстві. Перш за всі, серед цих принципів вважається законність, яка передбачає обов'язкове виконання законів усіма суб'єктами – абсолютно всіма, як державними, так і приватними [13, с. 8]. Ще одним важливим аспектом є захист прав людини, адже верховенство права повинно не тільки регулювати відносини між громадянами і державою, але й забезпечувати захист індивідуальних прав і свобод кожної людини. Крім того, принцип розподілу влади є невід'ємною частиною концепції верховенства права, оскільки він передбачає, що жодна з гілок влади не повинна зосереджувати в собі виключну владу, а всі органи влади повинні взаємодіяти з дотриманням усіх правових норм. Теоретичні аспекти верховенства права постійно перебувають у розвитку і адаптації до змін в політичному, економічному і соціальному контексті. В Україні, в умовах складних демократичних перетворень, це поняття набула особливої ваги, оскільки його реалізація безпосередньо впливає на стабільність держави та формування активного громадянського суспільства. Отже, глибоке дослідження теоретичних основ верховенства права допомагає усім глибше зрозуміти, як нормативно-правова база формує поведінку як державних органів, так і свідомість громадян, а також які серйозні виклики постають перед суспільством у процесі реалізації цього принципу у практичній площині. Верховенство права є однією з основоположних концепцій, що визначає функціонування правової системи та державності в демократичних суспільствах. Це важливе поняття передбачає, що всі індивіди, всі інституції, а також саме державне управління підлягають законам, які обґрунтовані на принципах справедливості, прозорості та рівності. Верховенство права не лише регламентує взаємодію між державою та громадянами, а й встановлює обов'язки всіх учасників правових відносин, щоб забезпечити високий рівень відповідальності та довіри до правової системи. Отже, це норма, яка підкреслює важливість дотримання правоохоронних механізмів і судового контролю як гарантів захисту всіх

прав людини, що є основою для побудови стабільного суспільства. Сутність верховенства права полягає у створенні надійної системи норм та правил, яка забезпечує стабільність, передбачуваність і прозорість правових відносин, а також гарантує захист і дотримання прав усіх громадян [13, с. 5]. Поряд із цим, дане поняття також передбачає, що жоден закон не має бути застосований у дискримінаційний або невинуватий спосіб, що робить його справедливим і чесним для всіх, незалежно від їхнього соціального статусу чи походження. Ключовим елементом цієї важливої концепції є принцип *legalite*, що зобов'язує державні органи дотримуватись чітко визначених норм закону, а не діяти за власним розсудом або імпульсом, що може призвести до зловживань. Відповідно до цього, верховенство права відрізняється від самодостатності законодавства, адже останнє повинно відповідати основним правам і свободам, які зафіксовані в міжнародних договорах та національних конституціях, тим самим укріплюючи позицію держави в рамках міжнародного права.

2.3. Законодавчі ініціативи початку 2010-х: поступ чи згорання правової держави?

Період початку 2010-х років (2010–2013) ознаменувався концентрацією влади в руках однієї політичної сили (Партії регіонів та президента В. Януковича) і, як наслідок, низкою законодавчих ініціатив, що мали суперечливий вплив на верховенство права [13, с. 6]. З одного боку, декларувалася модернізація законодавства, гармонізація з європейськими нормами (особливо у зв'язку з планами підписати Угоду про асоціацію з ЄС). З іншого боку, частина реформ стала інструментом зміцнення контролю виконавчої влади над судовою системою та правоохоронними органами.

Деякі важливі законодавчі зміни цього періоду:

- *Новий Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) 2012 р.* – позитивний крок, розроблений за участі експертів Ради Європи. Він набув

чинності у 2012 р. і суттєво покращив процедури: впровадив змагальний судовий процес, роль суду присяжних у певних справах, посилив права підозрюваних і обвинувачених, обмежив застосування арешту тощо. Новий КПК відповідав стандартам прав людини і був здебільшого оцінений позитивно міжнародною спільнотою як реформа, що зміцнює верховенство права в кримінальній сфері.

- *Закон «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р.* – прийнятий незабаром після обрання Януковича, він змінив структуру судової влади. Було створено Вищу кваліфікаційну комісію суддів і Вищу раду юстиції з розширеними повноваженнями щодо призначення та звільнення суддів. Критики зазначали, що ці органи були сформовані так, що виконавча та законодавча влада отримали значний вплив на кадрові рішення в судовій системі. Венеційська комісія у своєму висновку 2010 р. критикувала деякі положення цього закону за загрозу незалежності суддів (наприклад, надмірну роль політиків у Вищій раді юстиції). У підсумку, реформа 2010 р. призвела до *централізації судової влади* і, фактично, до більшої керованості суддівського корпусу зверху [13, с. 6]. Це негативно вплинуло на реальне верховенство права, бо посилює залежність судів від влади.

- *Антикорупційне законодавство.* У 2011 р. після певних зволікань було прийнято Закон «Про засади запобігання і протидії корупції». Він встановив вимоги фінансового контролю для держслужбовців, обмеження щодо суміщення посад, відповідальність за корупційні правопорушення. Однак механізми виконання були слабкими, спеціального незалежного органу з протидії корупції ще не створено (НАЗК і НАБУ з'являться лише після 2014 р.). Антикорупційна політика 2010–2013 рр. здебільшого була *номінальною* – уряд звітував про боротьбу з корупцією, але фактично ключові корупціонери уникали покарання. Це підтверджувалося і погіршенням індикаторів: у *Freedom House* рейтингу «корупція» Україна мала дуже низькі оцінки (погіршення з 5.75 до 6.25 в 2013 р. за шкалою 1–7,

де 7 – найгірше). Така ситуація підривала верховенство права, адже закон про корупцію діяв вибірково.

- *Виборче законодавство.* У 2011 р. був ухвалений новий Закон про вибори народних депутатів, який запровадив змішану виборчу систему (половина парламенту обирається за партійними списками, половина – в одномандатних округах). Цей закон критикували за повернення мажоритарки, що створило можливості для адміністративного ресурсу і підкупу на місцях. В результаті вибори 2012 р. пройшли з численними порушеннями і судовими скандалами (в деяких округах ЦВК навіть не змогла встановити результати через масові фальсифікації). Маніпуляції з виборчим законом свідчили про прагнення влади закріпитися будь-якою ціною, порушуючи принципи демократичного права. Хоча це питання більше політичне, але воно безпосередньо стосується верховенства права, адже чесні вибори – основа легітимності правовладдя.

- *Свобода зібрань та медіа.* Формально в законодавстві цей період не приніс значних змін у гірший бік – діяла демократична норма про свободу зібрань (хоч спеціального закону не було, керувалися Конституцією і декретом радянських часів). Але на практиці почастишали випадки заборон мітингів через суди, тиск на журналістів. У 2012–2013 рр. було запроваджено репресивні практики: побиття активістів (справа розгону «податкового майдану» 2010, і особливо розгін студентів на Майдані 30 листопада 2013). Ці дії прямо порушували конституційні права, та й сам закон (приміром, неналежне застосування сили). Все це сигналізувало про *кризу верховенства права* напередодні Євромайдану.

Євромайдан 2013–2014 рр. або Революція Гідності стала кульмінацією протистояння між громадянським суспільством, що вимагало верховенства права та європейського розвитку, і владою, яка дедалі більше скочувалася до авторитаризму. Безпосереднім приводом протестів було рішення уряду призупинити підготовку до підписання Угоди про асоціацію з ЄС у листопаді 2013 р. – цей крок сприйнявся як відмова від проєвропейських реформ (у

тому числі у сфері правосуддя та протидії корупції) [14, с. 25]. Протести різко розширилися після жорстокого розгону мирної демонстрації 30 листопада 2013 р., що суспільство розцінило як явну *незаконність та свавілля влади*. В подальші місяці кризи влада прийняла сумнозвісні «диктаторські закони» 16 січня 2014 р. – пакет законів, які грубо обмежували права на зібрання, свободу слова, вводили надмірні покарання за участь в акціях протесту. Ці акти суперечили і Конституції, і міжнародним зобов'язанням України, фактично встановлюючи напівавторитарний режим. Їх спроба впровадження лише радикалізувала протест і зрештою ці закони були скасовані. Проте сам факт їх ухвалення парламентською більшістю підконтрольною владі показав глибоку ерозію принципу верховенства права у фіналі нашого досліджуваного періоду.

Підсумовуючи аналіз нормотворчості 2010–поч.2014 рр., можна сказати: незважаючи на окремі позитивні зрушення (новий КПК, виконання деяких євроінтеграційних вимог), загальний напрям був тривожним. Нормативні зміни нерідко використовувалися вибірково – під декорацією реформ укріплювалася авторитарна влада. Це закономірно призвело до кризи, яка завершилася зміною влади в лютому 2014 р. На цьому період перехідної демократії 1991–2014 рр. можна вважати завершеним, адже після Революції Гідності почався новий етап – етап «*постреволюційних*» реформ з чіткішим євроінтеграційним напрямком (що виходить за рамки нашого дослідження). Далі розглянемо, як же функціонувала судова влада протягом цього періоду та які прецеденти висвітлюють реальний стан верховенства права [14, с. 25].

На початку 2010-х років в Україні відбувалися суттєві та значні зміни в політичній обстановці, які мали безпосередній вплив на розвиток правової системи. Цей важливий період характеризувався глибокою політичною поляризацією, що загострювалася насамперед внаслідок протистояння між різними політичними угрупованнями, у тому числі між проросійськими та проєвропейськими силами. У 2010 році, після чергових президентських

виборів, владу здобув Віктор Янукович, що спричинило серйозні перетворення в політичній системі країни в бік централізації влади. Паралельно з цим відзначалася слабкість інститутів громадянського суспільства, що значно позначалося на активності правозахисних організацій та функціонуванні незалежних засобів масової інформації. Еволюція правової системи України в цей визначальний період розгорталася на фоні цих значних політичних викликів. Основні конституційні зміни, зокрема ті, що стосувалися істотного збільшення повноважень президента, відбулися саме в 2010 році, коли Конституційний суд ухвалив важливе рішення, яке повернуло дію Основного закону до редакції 1996 року. Цей крок став однією з основних причин посилення критики на адресу режиму Януковича, адже він не лише посилював концентрацію виконавчої влади, а й ставить під загрозу незалежність інших гілок влади [14, с. 30]. Водночас, незважаючи на численні офіційні декларації щодо європейської інтеграції та реформування законодавства, реальні зміни в системі регулювання прав людини, а також у боротьбі з корупцією та забезпечення верховенства права залишалися на вкрай низькому рівні. Контекстом для законодавчих ініціатив цього складного періоду стало також зростання протестного руху, зокрема в 2013 році, що відобразив глибоке невдоволення значної частини суспільства щодо дій уряду. Соціально-політичні кризи, що постійно виникали на тлі економічних труднощів, підштовхнули активістів до вимог більшої справедливості, прозорості та зміни на краще. У результаті, ці виклики стали важливими каталізаторами не лише для законодавчих змін, але й для формування нової політичної культури в Україні, акцентуючи увагу на нагальній необхідності дотримання демократичних норм і стандартів права. Таким чином, історичний контекст початку 2010-х років яскраво демонструє складні взаємозв'язки між політичною ситуацією та розвитком правової системи, підкреслюючи численні виклики, які стояли перед українським суспільством у цей критично важливий період. На початку 2010-х років Україна переживала надзвичайно складну та непередбачувану політичну

ситуацію, що значною мірою вплинула на подальший розвиток країни і сформувала її політичний курс на багато років вперед. Після перемоги Віктора Януковича у президентських виборах 2010 року, український політичний ландшафт зазнав радикальних змін, які справили великий вплив як всередині країни, так і на міжнародній арені. Янукович, який представляв Партію регіонів, прийняв рішення обрати курс на зміцнення вертикалі влади, зосередження політичних і економічних ресурсів у руках своєї адміністрації, що створювало серйозні загрози для демократії в Україні. Цей вибір викликав стурбованість і серйозні побоювання серед опозиційних сил, а також широких верств суспільства, щодо можливого згортання демократичних інститутів, які з успіхом були досягнуті після Помаранчевої революції [14, с. 35]. Протягом цього значного і важкого періоду спостерігалася стійка політична поляризація, яка призвела до загострення конфлікту між опозицією і владою, а також зроста напруга на всіх рівнях суспільства. Акти, спрямовані на обмеження свободи слова та зборів, а також на посилення контролю медіа, викликали потужну хвилю протестів з боку активного громадянського суспільства, яке палко прагнуло відстояти свої права і свободи. Влада, у свою чергу, активно використовувала адміністративний ресурс для того, щоб стабільно підтримувати свою політику і здійснювати монопольний контроль над медіа-простором, що дозволяло їй ефективно маніпулювати суспільною свідомістю. На фоні цих подій українська політична система стала продукувати корупційні практики, які ще більше підживляли довіру до державних інституцій та посилювали відчуття безнадії і безпорадності серед населення. З іншого боку, період 2010-х років також характеризувався помітним і невпинним зростанням націоналістичних та патріотичних настроїв у суспільстві, що проявлялося через численні протестні акції, зокрема, акції на підтримку євроінтеграційних процесів та європейських цінностей. Ці заходи ставали все частішими та масовими, відкриваючи нові шляхи для обговорення проблематики, а також викриваючи глибоке відчуження та розкол між державним апаратом і

пересічними громадянами. Ця прагматична та активна невдоволеність призвела до формування нових політичних рухів, які оспорювали політику Януковича, що, у свою чергу, визначило перехідний і нестабільний характер державного управління. Взаємовідносини з Росією також глибоко ускладнилися, оскільки Янукович, намагаючись балансувати між західними і східними впливами, сприяв формуванню нестабільної ситуації у зовнішньополітичній сфері, що лише погіршувало соціально-політичну ситуацію всередині країни. Таким чином, на початку 2010-х років Україна проходила через період глибокої та затяжної політичної кризи, яка привела до суттєвих і далекосяжних змін у правовій системі та спровокувала радикальні фундаментальні інституційні перетворення в суспільстві, які мали довготривалі наслідки для розвитку країни. Еволюція правової системи України на початку 2010-х років відзначалася складним комплексом чинників, які справили значний вплив на формування основних правових інститутів та механізмів захисту прав і свобод громадян. Впродовж цього непростого періоду, незважаючи на численні зусилля, спрямовані на інтеграцію в європейське правове поле, в Україні спостерігалася не лише стагнація, але і навіть поступове звуження правової держави, що викликало занепокоєння у багатьох. Ключовими аспектами цього процесу стали численні внесення поправок до основного закону, які в багатьох випадках переслідували мету централізації влади та обмеження демократичних інститутів, які забезпечують активну участь громадян у політичному житті. Законодавчі ініціативи, які були прийняті в цей період, виявили чітку тенденцію до звуження можливостей судової системи та обмеження доступу до правосуддя, що викликало серйозні побоювання серед правозахисників [15, с. 6]. Наприклад, законодавство, яке регламентує діяльність суддів, стало предметом серйозної критики, оскільки судді на практиці позбавлялися незалежності й самостійності у прийнятті рішень, що поставило під загрозу принцип верховенства права. Це все призвело до загострення конфліктів між виконавчою та судовою гілками влади, суттєво впливаючи на загальний

рівень правової захищеності населення та створюючи відчуття невпевненості в правовій системі. У свою чергу, неузгодженість у законодавстві призвела до плутанини та суперечностей, які послаблювали механізми правозастосування і водночас ускладнювали доступ громадян до правосуддя. Попри вищезазначені труднощі, в Україні все ще зберігалося прагнення до правових реформ, яке мало чітке проявлення у численних ініціативах з боку активного громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Багато закладів та організацій, зокрема у сфері прав людини, активізували свої зусилля для сприяння просуванню змін, які могли б прискорити адаптацію українського законодавства до європейських стандартів і норм, забезпечуючи таким чином кращу правову захищеність для громадян. Таким чином, усі ці накопичені зміни в правовій системі України вказують на серйозні виклики, з якими зіткнулася країна на шляху до дійсного правового порядку, зіставляючи усталені практики з намірами реформаторів та активістів [15, с. 8]. Цей період, нехтуючи всіма значними етапами на шляху до демократизації країни, також ілюструє важливість постійного моніторингу та активної участі суспільства у процесах прийняття рішень, оскільки без останнього правова система не може ефективно функціонувати та забезпечувати належний захист для прав і свобод громадян.

У початку 2010-х років в Україні спостерігався активний і динамічний процес формування та впровадження законодавчих ініціатив, які суттєво впливали на правову систему держави та відображали загальні соціально-політичні процеси, що відбувалися в країні в цей період. Серед найзначніших і найважливіших змін, які справили значний вплив, виділяються конституційні реформи, які потребували дотримання балансу між стабільністю влади та забезпеченням демократичних принципів. У 2010 році, зокрема, відбулися значні зміни, які стосувалися системи органів державної влади, були внесені важливі та можливі поправки щодо розподілу повноважень між президентом та Верховною Радою України. Ці зміни викликали численні і жваві дискусії в українському суспільстві, адже вони на

деякий час значно звужували можливості парламенту та одночасно збільшували повноваження президентської влади, що підняло питання про збереження основ засадничих свобод. Окрім того, законодавство про свободу слова стало одним із ключових аспектів, що мали на меті забезпечення демократичних цінностей в Україні. На жаль, протягом цього періоду спостерігалось ухвалення актів, які серйозно загрожували свободі слова, зокрема закони, що обмежували діяльність мас-медіа та контроль за інформаційними потоками в країні сталими та жорсткими умовами. Прийняття таких норм законодавства викликало широку та активну критику з боку правозахисників та побоювання з приводу згорання демократичних свобод, що були закріплені в європейських стандартах. Реформа судової системи також стала важливим етапом, адже тодішній стан судочинства в Україні характеризувався великим рівнем корупції та відсутністю невинуватої незалежності суддів [15, с. 12]. Розроблені законодавчі ініціативи мали на меті підвищення прозорості процесу та забезпечення незалежності суддів, проте багато з них, на жаль, залишились на стадії ідеї через резистентність існуючої системи, що не бажала змін. Запровадження нових законодавчих ініціатив про права людини, зокрема, Кодексу адміністративного судочинства, поступово стало визначати нові стандарти, проте реальна реалізація цих норм часто виявлялась на практиці абсолютно неможливою. Таким чином, законодавчі ініціативи цього періоду поставили під сумнів не лише можливий прогрес, але й ризики, які серйозно загрожують правовій державі в Україні. 3.1. Зміни до Конституції України.

У початкові роки 2010-х років Україна зазнала значних змін у своєму Конституційному устрої, що мало вплив на основи правової держави. Зокрема, законодавчий процес передбачав ряд ініціатив, що стосувались перегляду Конституції, які викликали широкий громадський резонанс та політичні суперечки. Однією з найбільш суперечливих змін стало повернення до президентської форми правління, яке відбулося шляхом відновлення норм, що передбачали широкі повноваження для глави держави.

Такі зміни були сприйняті як загроза демократії, оскільки уможливлювали концентрацію влади в одних руках та зменшення механізмів стримування і протидії.

До того ж, дебати стосувалися питання децентралізації влади, що передбачало надання регіональним органам більшої автономії у прийнятті рішень. Ця ініціатива, з одного боку, мала на меті наблизити владу до людей і покращити управління на місцях, але, з іншого боку, піднімала хвилю занепокоєння щодо можливого послаблення державності та поглиблення регіональних розколів. Подібні зміни у Конституції відображали загальний тренд до перегляду політичної системи країни, актуальність якого ставилася під сумнів у контексті норм верховенства права та демократичних принципів [15, с. 32].

Отже, зміни до Конституції України в цей період можуть бути розглянуті як двоспрямовані: з одного боку, вони мали потенціал модернізувати державні механізми, тоді як з іншого — відображали тенденції до концентрації влади та загострення політичної напруги. Ці процеси не лише висвітлюють складність перебігу політичних реформ, але й вказують на виклики, з якими стикається українська правова система у забезпеченні правової держави, підкреслюючи необхідність шляху до стійкої демократії, що ґрунтується на принципах верховенства права й поваги до прав людини.

Законодавство про свободу слова в Україні на початку 2010-х років стало предметом активних дискусій та значних змін, оскільки соціально-політична обстановка вимагала відповідних реформ. Після Революції Гідності 2014 року законодавчі ініціативи, пов'язані зі свободою слова, намагалися відповідати вимогам європейських стандартів, а також міжнародних зобов'язань, котрі Україна взяла на себе. Водночас, існуючі законодавчі акти, як-от Закон України "Про інформацію", зазнали критики через наявність неоднозначностей, які надавали можливість для зловживання та обмеження свободи слова, що викликало занепокоєння у правозахисників [16, с. 5]. Паралельно із цим нові законодавчі ініціативи внесли певні

елементи прогресу, проте деякі з них викликали серйозне занепокоєння громадськості. Зокрема, впродовж цього періоду були запроваджені нові заходи, спрямовані на протидію дезінформації та ксенофобії, які часто сприймалися як способи обмеження критики на адресу влади, оскільки існувала небезпека, що їх могли використовувати для придушення незгоди. Закони, що посилювали відповідальність за поширення неправдивої інформації, мали потенціал для суперечливого тлумачення, що викликало обґрунтовані побоювання експертів з прав людини. Важливою подією стало ухвалення закону про електронні медіа, який зобов'язав інформаційні агенції дотримуватись більш високих стандартів журналістської етики, однак у той же час це підставляло під загрозу незалежність редакційної політики через можливість адміністративного тиску, що стало загрозою для критичного мислення в суспільстві. Таким чином, розвиток законодавства про свободу слова у 2010-х роках супроводжувався дивергенцією між спробами забезпечити свободу інформації та ригідними механізмами контролю, які переважали у деяких аспектах. Конфлікт інтересів між безпекою держави та правами особи на свободу вираження думки став очевидним, оскільки симетричною реакцією на виклики новітньої ери інформації стали заходи, які обмежували відкриту дискусію, підриваючи відкритість суспільства. Ці законодавчі зміни не лише відобразили поточні соціальні та політичні реалії, але й відкрили шлях для подальшої рефлексії про предмет свободи слова в Україні, ставлячи під сумнів реальність правової держави в умовах глобальних викликів [16, с. 8]. Реформа судової системи, що розпочалася в Україні на початку 2010-х років, мала на меті врегулювання суттєвих проблем у сфері правосуддя, а також забезпечення незалежності судових органів. Цей процес був обумовлений безліччю чинників, серед яких найбільш вагомими виявилися суспільний запит на справедливість, глибока недовіра до судових інституцій, а також численні рекомендації міжнародних організацій, зокрема Європейського Союзу, які наполягали на необхідності встановлення верховенства права в країні. У результаті розроблені

законодавчі ініціативи покривали велику кількість аспектів, серед яких були вдосконалення процедур відбору суддів, запровадження заходів для забезпечення їхньої фінансовій безпеці, а також підвищення відповідальності за скоєні правопорушення. Однією з найважливіших новацій стала реформа системи відбору суддів, що передбачала створення незалежних кваліфікаційних комісій, покликаних оцінювати професійну придатність кандидатів на посаду суддів, а також їх етичну поведінку і моральні якості. Запровадження нових процедур відбору стало важливим кроком у забезпеченні прозорості та відповідальності у діяльності судової системи. Однак, незважаючи на очевидні зусилля з боку законодавців і всіх учасників процесу, реформа стикалася з численними викликами, яких було чимало. Серед важливих проблем, які залишалися, виділялася незадовільна проблема фінансування судової системи, що суттєво заважало її ефективному функціонуванню та розвитку. Крім того, запровадження нового кодексу адміністративного судочинства в 2010 році надало суддям більше повноважень, що стрімко розширило їхню роль у захисті прав людини. Це стало справжнім кроком вперед, оскільки адміністративні суди стали більш доступними для громадян, які прагнули оскаржити неправомірні дії державних органів. Одним *however*, незважаючи на всі ці позитивні зміни, громадськість все ще часто засуджувала неналежну якість рішень судів, а також недостатню захищеність суддів від тиску з боку політичних еліт. Такі фактори ставили під сумнів загальні успіхи реформ, що викликало необхідність у подальшому вдосконаленні судової системи, а також у пошуку нових шляхів для її інституційної самоорганізації та зміцнення незалежності.

РОЗДІЛ 3. СУДОВА ПРАКТИКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ (1991-2014 рр.)

3.1. Відповідність принципам права

У сучасному світі правова система виступає важливою основою для організації суспільного життя та забезпечення функціонування держави. Принципи права формують базові засади, на яких спирається кожна правова норма або система. Визначення й дотримання цих принципів є критично важливими для забезпечення абсолютної справедливості, порядку і правової визначеності. Ці принципи втілюють основні цінності суспільства, включаючи рівність, свободу, гідність індивіда та верховенство закону, формуючи таким чином правове середовище, в якому реалізуються права і обов'язки суб'єктів [16, с. 10]. Принципи права слугують не лише вказівками для законодавця, але й важливими орієнтирами для судових органів і правозахисників. Саме через них визначається легітимність та обґрунтованість правових актів. Основні принципи, такі як принцип правової визначеності і принцип небувалості, встановлюють міцний фундамент для розвитку правових норм і визначення їх відповідності вимогам суспільства [17, с. 22]. Отже, відповідність принципам права забезпечує не лише стабільність правової системи, але й сприяє її адаптації до нових умов і змін у соціальних, економічних та політичних аспектах. Аналізуючи відповідність принципам права, слід враховувати, що це не є статичною категорією. Вона підлягає постійній еволюції у зв'язку зі змінами у правосвідомості, міжнародними стандартами та глобалізаційними процесами. Виклики, які постають перед сучасними правовими системами, зокрема в контексті глобальних криз або технологічних новацій, ставлять під сумнів традиційні підходи та вимагають від правоохоронних органів і правозахисників розробки нових, інноваційних рішень. Отже, дослідження відповідності принципам права є важливим аспектом правової науки, що дозволяє зрозуміти різноманітні механізми функціонування правової системи та її

глибокий взаємозв'язок із сучасним громадським життям і культурою. Основні принципи права формують важливий фундамент правової системи, забезпечуючи її цілісну інтеграцію та функціональність у всіх сферах. Вони визначають базові орієнтири, на які спирається законодавство, а також практична дія цього законодавства, сприяючи стабільності та передбачуваності правовідносин у суспільстві. Перш за все, принцип верховенства права постулює, що всі суб'єкти, включаючи державу та її органи, повинні підкорятися нормам права, які є основою правопорядку. Це не лише гарантує дотримання закону, але й запобігає будь-яким зловживанням владою з боку державних інститутів. Відповідно до цього принципу, усі дії державних органів повинні мати законне підґрунтя, й кожен громадянин має невід'ємне право на справедливий розгляд своїх справ, що в свою чергу сприяє захисту соціальної справедливості на всіх рівнях. Далі, принцип справедливості має на меті забезпечення рівності всіх перед законом, що є важливим аспектом протидії дискримінації та соціальної нерівності. Цей принцип акцентує увагу на дотриманні моральних і етичних стандартів у правозастосуванні, а також під час формування правових норм, які регулюють суспільні відносини. Справедливість вимагає врахування не тільки інтересів окремих сторін у правовідносинах, але й охоплює загальні цінності та інтереси суспільства, тому правова система повинна бути налаштована на досягнення гармонії між індивідуальними правами та колективними інтересами. Це досягається через активне обговорення правових дискусій, де аналізуються та враховуються різноманітні соціокультурні та економічні контексти, що впливають на формування справедливих норм. Останнім важливим принципом є захист прав людини, який є невід'ємною частиною сучасної правової системи та є ключовим елементом демократичного суспільства. На даному етапі розвитку права цей принцип розглядається не лише в контексті міжнародних стандартів, але й у рамках національного законодавства, яке повинно відповідати цим нормам. Захист прав людини передбачає впровадження ефективних механізмів, які

забезпечують недоторканність основоположних прав, таких як право на життя, свободу і особисту недоторканність. Законодавство повинно бути чутливим до потреб найуразливіших груп населення, забезпечуючи їх права шляхом можливості отримання необхідного правового захисту. Отже, основні принципи права відіграють виняткову роль у формуванні справедливого, рівного та правового суспільства, де кожен індивід може реалізувати свої права та свободи [17, с. 22].

Принцип верховенства права є одним з найважливіших елементів сучасної правової системи, який підкреслює концепцію, що закон повинен бути найвищою юридичною нормою, яка вважається обов'язковою для дотримання всіма інститутами, посадовими особами, юридичними особами та звичайними громадянами. Цей принцип стверджує ідею про те, що замість самовладдя, довільного застосування сили або свавілля, наше суспільство має функціонувати на основі чітко визначених і загально визнаних правил, норм і стандартів, що забезпечують порядок, справедливість і безпеку. Верховенство права не лише передбачає, що всі особи зобов'язані дотримуватись однакових правових вимог, а й що державна влада зобов'язана використовувати свої повноваження строго в рамках закону, щоб запобігти зловживанням та іншій антисоціальній діяльності. Одна з важливих характеристик принципу верховенства права полягає у його потужній ролі в захисті прав людини і свобод громадян. У тих державах, де цей принцип належно імplementовано, існують ефективні механізми для забезпечення дотримання прав, які гарантовані відповідно до конституції та міжнародними правовими нормами. Це, в свою чергу, сприяє формуванню довіри громадян до правосуддя, а також до інститутів державної влади. Однак важливо зазначити, що порушення принципу верховенства права може призвести до серйозних негативних наслідків, таких як зловживання владою, корупція, а також обмеження особистих свобод і прав. Правова необґрунтованість рішень може викликати суспільні протести, політичну нестабільність та безлад, що створює загрози для цілісності суспільного порядку. Таким

чином, принцип верховенства права не лише визначає основи правової системи, а й є наріжним каменем демократії у всіх її проявах [17, с. 25].. Він формує рамки для правосуддя, забезпечує стабільність як на суспільному, так і на економічному рівнях, а також закладає надійні підвалини для розвитку правового середовища європейського та міжнародного рівня. В умовах сучасної глобалізації та зростаючої складності міжнародних відносин стає все більш важливим, щоб усі держави не лише визнавали цей принцип, а й активно його реалізовували у своїй політиці, юридичній практиці і повсякденному суспільному житті. Актуалізація верховенства права стає важливим завданням не лише для держав, але і для міжнародних організацій, які прагнуть до забезпечення правопорядку та справедливості у всьому світі для забезпечення добробуту всіх громадян.

Принцип справедливості є одним з основоположних елементів правової системи, що не лише відображає моральні та етичні засади, а й формує основи, які керують відносинами в суспільстві. Загалом, суть цього принципу полягає в забезпеченні рівних можливостей та паритету прав для всіх громадян, незалежно від їх соціального стану, раси, статі, або інших характеристик, з якими вони можуть стикатися у своїй повсякденній діяльності. Справа не лише в правовому регулюванні, але й у відчутті справедливості, яке повинно супроводжувати процеси законодавства, судові рішення та всі можливі адміністративні дії. Справедливість має бути гарантована не лише на рівні тексту закону, але й у практиці його застосування, що, у свою чергу, вимагає активного суспільного контролю за дотриманням цих засад та відповідальності держави перед своїми громадянами. Досліджуючи різноманітні складові справедливості, важливо виділити два основних аспекти – дистрибутивну і юридичну справедливість. Дистрибутивна справедливість стосується свого роду справедливого розподілу ресурсів, благ та можливостей, які існують у суспільстві. Це означає, що слід враховувати не лише рівність у доступі, але й певні потреби і обставини окремих груп, які можуть стикатися з труднощами,

дискримінацією чи нерівностями в процесі свого життя. Юридична справедливість, в свою чергу, стосується дотримання правових норм, які повинні надавати гарантії неупередженості і стабільності у застосуванні законів. Як результат, правозастосування мусить ґрунтуватися на принципах неупередженості та пропорційності, що створює умови для призначення адекватних санкцій і невідворотності покарання при правопорушеннях, гарантує справедливість покарання й запобігає зловживанням з боку посадових осіб. Таким чином, принцип справедливості не лише забезпечує справедливе ставлення до всіх учасників соціально-правових відносин, але й сприяє стійкості, довірі та легітимності правової системи в цілому [18, с. 3]. Важливо зазначити, що у сучасних умовах, задовольняючи зростаючі вимоги справедливості, право має активно адаптуватися до нових викликів, таких як глобалізація, технологічний прогрес та соціальна нерівність. Лише в умовах динамічної відповіді на ці виклики правова система може залишатися справедливою та ефективною, виконуючи свою основну місію – захист прав і свобод людини, забезпечуючи таким чином сталість соціальних відносин та розвиток суспільства загалом, що є запорукою стабільної демократії.

Принцип захисту прав людини є однією з основоположних засад сучасного правового триптиху, що визначає складну та багатогранну взаємодію між індивідом і державою. У рамках цього важливого принципу акцент робиться на тому, що кожна особа має невідчужувані права, які повинні бути гарантовані та забезпечені з боку держави [18, с. 5]. Ці права не лише захищають індивідуальні свободи, але й формують основи для справедливого суспільства, де кожен громадянин може вільно реалізувати свої потенціали, прагнути до самореалізації та укріплювати власну ідентичність. Верховенство права, як невід'ємна частина цього основоположного принципу, надає можливість ефективного захисту прав людини через різноманітні юридичні механізми, які зміцнюють головне – верховенство інтересів особи над будь-якими спробами їх обмеження чи порушення. Зобов'язання держави забезпечувати права людини передбачає

необхідність створення відповідного правового середовища. Це середовище повинно містити не лише закони, що регламентують практики захисту прав, а й ефективні інститути, які зможуть оперативно реагувати на випадки порушень та невиправданого обмеження. У багатьох країнах функціонує система омбудсменів, а також спеціалізовані суди, які займаються справами, тісно пов'язаними з правами людини, їх захистом та вирішенням конфліктів. Важливим аспектом є також міжнародні угоди, такі як Європейська конвенція з прав людини, яка накладає зобов'язання на держави-учасниці дотримуватись вимог стосовно захисту прав своїх громадян, становлячи міжнародні стандарти, що мають суттєвий вплив на національне законодавство. Отже, принцип захисту прав людини є ключовим елементом правового порядку, покликаним забезпечувати справедливість, гідність і свободу для кожного індивіда. У сучасному світі, де взаємодії між державою та особистістю стають дедалі складнішими, це вимагає постійного оновлення законодавчих та правозахисних механізмів з метою адаптації до нових реалій. Відповідно, активний і свідомий захист прав людини у всіх його формах є не лише правом, а й обов'язком кожного члена суспільства, який, у свою чергу, сприяє формуванню правотворчого середовища, належного рівня свідомості та відповідальності громадян перед державою і суспільством, якій важливе дотримання прав людини як найвищої цінності ефективного, демократичного правопорядку [18, с. 8]. Взаємозв'язок принципів права та законодавства є настільки глибоким і складним, що його розуміння є критично важливим для правильного і ефективного застосування правових норм у суспільстві. Принципи права, які формують основу правової системи, відіграють важливу роль не лише у регламентації взаємодії між громадянами та державою, а й слугують надійним навігатором для правотворчості, задаючи чіткий вектор розвитку юридичних норм і стандартів. Законодавство, у свою чергу, є матеріалізацією цих принципів та офіційно закріпленою системою норм, яка регулює поведінку усіх учасників правовідносин у суспільстві. Отже, законодавство обов'язково відображає

основоположні юридичні концепти, такі як справедливість, правова визначеність, рівність, а також захист прав людини, які забезпечують гармонію і стабільність в суспільстві. Законодавча база, що формується державою, повинна відповідати визначеним принципам права, що є актуальними як на рівні конституції, так і на рівні поточних законів, які діють щодня. Це взаємодоповнююче відношення забезпечує стабільність і передбачуваність правового середовища, яке є важливим для соціального порядку. Наприклад, принципи верховенства права та недискримінації мають бути інтегровані у всі нормативно-правові акти для того, щоб гарантувати їхню відповідність міжнародним стандартам, що регулюють поведінку держави. Інтерпретація норм, в свою чергу, також потребує врахування принципів права, адже саме вони чітко визначають, як і коли застосовувати законодавство в конкретних випадках. Судова практика, яка проводить баланс між буквою закону та духом принципів, є важливим механізмом, покликаним адаптувати правові норми до змінюваних соціальних умов та реалій. Таким чином, взаємозв'язок між принципами права та законодавством формує динамічну систему, де обидва елементи підтримують і доповнюють одне одного на багаторівневій основі. Його всебічне вивчення та дослідження дозволяє зрозуміти, як принципи забезпечують інститутальні засади законодавства, в той час як законодавство, своєю чергою, реалізує ці основоположні принципи в різних конкретних правових ситуаціях. Така симбіоз не лише забезпечує правовий порядок, але й активно сприяє еволюції правової системи відповідно до суспільних змін і сучасних викликів, а також створює оптимальні умови для реалізації прав і свобод особи на всіх рівнях, забезпечуючи їхній захист від будь-яких зловживань[18, с. 8].

Законодавча база є надзвичайно важливим фундаментом, на якому ґрунтується детальна реалізація принципів права, що в свою чергу забезпечує їхню практичну дійсність у суспільстві, яке постійно змінюється. Вона складається з різноманітних нормативно-правових актів, які старанно приймаються законодавчими органами з метою регулювання численних

суспільних відносин, захисту прав громадян, а також дотримання загальних інтересів всіх членів суспільства. Основними елементами законодавчої бази є не тільки конституція, а й закони, кодекси, підзаконні акти, а також міжнародні договори, ратифіковані нашою країною. Ця структура дає змогу забезпечити необхідну стабільність правового середовища, яке є незамінним для функціонування демократичного суспільства, де панують справедливість та рівність. В Україні, наприклад, Конституція представляє найвищий нормативно-правовий акт, що чітко встановлює основні принципи права та гарантії прав і свобод людини, зокрема, визначає загальні засади законодавства та проголошує пріоритетність міжнародних норм права. Закони, які ухвалюються Верховною Радою, деталізують конституційні положення, зокрема в таких важливих сферах, як кримінальне, цивільне, адміністративне та соціальне право. Важливо підкреслити, що ефективність законодавчої бази жодним чином не залежить виключно від кількості прийнятих актів, а також від їхньої високої якості, логічної послідовності і гармонізації з іншими нормами, що існують у правовій системі. Крім того, процес створення законодавства передбачає активну участь різних стейкхолдерів, таких як громадські організації, професійні експерти, представники бізнесу та інших зацікавлених осіб, що сприяє врахуванню різних інтересів суспільства, підвищуючи таким чином легітимність прийнятих рішень. Це надає законодавчій базі необхідну динамічність і адаптивність, що є безумовно необхідними для моментального реагування на прогресивні зміни у соціальних, економічних, політичних та технологічних сферах[18, с. 11]. Таким чином, законодавча база не лише відображає важливі принципи права, а й виступає надійним гарантом їхньої реалізації, значно сприяючи формуванню правової свідомості та впровадженню правопорядку в сучасному суспільстві, яке прагне до розвитку і процвітання.

Інтерпретація норм у праві є надзвичайно важливим етапом, що сприяє глибшому розумінню та правильному застосуванню існуючого законодавства. Цей складний процес полягає в ретельному аналізі правових

норм, метою якого є виявлення їхнього змісту, значення та цілей. Правова інтерпретація охоплює не лише текстові формулювання законів, але й широкий контекст, в якому ці норми існують, включаючи суспільні, культурні та історичні аспекти. Таким чином, можна виокремити кілька основних видів інтерпретації, які відображають різні аспекти правового осмислення: буквальна, систематична, телологічна та історична інтерпретація [19, с. 11]. Буквальна інтерпретація зосереджується на словесному вираженні норм, фокусуючись на значеннях, які надаються термінам та виразам, що використовуються в законодавстві. Це є першим і дуже важливим кроком, оскільки точне розуміння слів може суттєво вплинути на подальше тлумачення та застосування норм. Систематична інтерпретація, у свою чергу, враховує взаємозв'язок між різними правовими нормами, пропонуючи певний режим застосування тих чи інших положень у межах конкретної правової системи. Телологічна інтерпретація, навпаки, акцентує увагу на меті норм, що підводить до уникнення формалістичного, механістичного підходу, натомість спонукає до глибокого розгляду контексту суспільних потреб і цінностей, яким слугують ці норми. Історична інтерпретація спрямована на відтворення історичного контексту, в якому законодавчі акти були напрацьовані, що допомагає виявити реальні наміри законодавця та забезпечити відповідність сучасним умовам. Важливість правильної інтерпретації норм не можна переоцінити, адже саме вона забезпечує правову визначеність і стабільність у суспільстві. Виконуючи функцію зв'язку між правом і реальністю, інтерпретація норм сприяє їхній адаптації до швидко змінюваних умов суспільного життя. Завдяки цьому правозастосовчі органи та суди в процесі своєї діяльності постійно зважують ці різні підходи, прагнучи досягти оптимального балансу між закріпленими нормами та реальними потребами суспільства, що, у свою чергу, підтверджує динамічний і еволюційний характер правової системи.

Принципи права в міжнародному контексті охоплюють дуже широке коло важливих базисних ідей, які формують основи міжнародних відносин,

забезпечуючи при цьому правову визначеність і стабільність для країн по всьому світу. Одним із дуже ключових аспектів цих принципів є концепція міжнародних угод, які є обов'язковими для держав, що їх підписали, на що слід звернути увагу. Такі угоди виступають у ролі важливих правових рамок для міждержавної взаємодії, формуючи зобов'язання у різних сферах, таких як торгівля, безпека або навіть права людини. Вони часто складаються з норм, які регламентують поведінку держав в умовах глобалізації, забезпечуючи при цьому надійні механізми розв'язання конфліктів через міжнародні суди або арбітражні інстанції. У контексті глобального права особливо важливо зазначити, як міжнародні норми справляють значний вплив на національне законодавство, оскільки держави, які є членами міжнародних організацій, зобов'язані адаптувати свої внутрішні системи до міжнародних стандартів. Це може включати імплементацію конвенцій ООН або угод ЄС, які суттєво впливають на законодавчі процеси, правоохоронну діяльність та судову практику в державі. Принципи, такі як повага до суверенітету, невтручання у внутрішні справи інших держав, а також дотримання прав людини, безпосередньо відображаються у національних нормативних актах, підтверджуючи важливу синергію між міжнародним і національним правом [19, с. 13]. Відповідно до цього, функціонування правової системи кожної країни не може розглядатися ізольовано; вона є інтегрованою в більше ширше міжнародне правове поле, що визначає її ефективність і легітимність на глобальній арені. Саме тому вивчення принципів права за межами національних кордонів є не лише теоретичним завданням, а й справжнім викликом, який потребує практичного вирішення для забезпечення права і справедливості в умовах зростаючої глобалізації та об'єднання народів. У цьому світлі, детальний розгляд міжнародних правових принципів допомагає зрозуміти, яким чином вони формують суспільні цінності, ведуть до зміцнення миру та співпраці між державами, а також сприяють розвитку правової культури в глобальному масштабі.

3.2. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України

Конституційний Суд України (КСУ) як орган конституційної юрисдикції мав відігравати ключову роль у гарантуванні верховенства Конституції і принципів верховенства права. За 1996–2014 рр. КСУ ухвалив низку рішень, важливих для теми дослідження.

Позитивним моментом є те, що сам КСУ у своїх рішеннях неодноразово роз'яснював зміст принципу верховенства права. Наприклад, у відомому *Рішенні від 2 листопада 2004 р. у справі про призначення суддів КСУ* зазначив, що верховенство права – це «вимога до держави забезпечувати справедливість та права людини, панування права у відносинах між державою і громадянином», і що цей принцип є «основоположною ознакою правової держави». Такі правові позиції формували конституційну доктрину, якою мали керуватися всі органи [19, с. 15].

Щодо конкретних справ:

- *Справа про смертну кару (1999)* – КСУ визнав смертну кару неконституційною, посилаючись на ст.3 (гідність людини) та принцип гуманізму. Це рішення утвердило пріоритет права на життя і стало поворотним для кримінального права (Україна скасувала смертну кару і замінила на довічне ув'язнення, як вимагали стандарти Ради Європи).
- *Справа про КМДА (2001)* – КСУ обмежив суміщення посад голови Київської міської держадміністрації і Київського міського голови, фактично відокремив виконавчу владу від самоврядування. Це рішення відстоювало принцип розподілу влад та самоврядування проти надмірної концентрації влади в одних руках.
- *Рішення щодо третій тур виборів (грудень 2004)* – Конституційний Суд затвердив конституційність закону про повторне голосування 26 грудня 2004 р. для врегулювання політичної кризи. Хоч це було швидше політико-правове рішення, але КСУ сприяв легітимації виходу з кризи в правовий спосіб.

- *Рішення щодо політичної реформи (2010)* – вже згадуване рішення, яким КСУ скасував реформу 2004 р. Це, мабуть, найбільш резонансне рішення, яке оцінюється як *крок назад* у верховенстві права, оскільки КСУ фактично перейняв на себе установчі повноваження. У правовому висновку КСУ оперував доктриною “юридичної визначеності” – мовляв, Конституція не може бути змінена з порушенням процедури. Але політичний контекст продемонстрував вибірковість правосуддя: подібні процедурні порушення можна було виправити парламентом, а не скасовувати реформу цілком. Це підірвало авторитет КСУ.

- *Рішення у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою (2018)* – хоча вже за межами нашого періоду, варто згадати, що в 2018 р. новий склад КСУ фактично визнав неконституційним закон про референдум 2012 р., який був прийнятий за Януковича для потенційно маніпулятивних цілей (просте внесення змін до Конституції через референдум без парламенту). Тобто поступово КСУ намагався відновити баланс після політизованих рішень минулого [19, с. 18].

Поза окремими рішеннями, КСУ зіграв суперечливу роль. З одного боку, він був майданчиком, де напрацьовувалася ідеологія правовладдя (визнаючи пряме застосування міжнародних договорів, роз’яснюючи соціальні права, захищаючи опозиційні права в парламенті тощо). З іншого боку, політичний тиск (особливо в 2010–2013 рр.) призвів до серйозних втрат для верховенства Конституції і права.

Висновок: Конституційний Суд у досліджуваний період не завжди виправдовував своє призначення “сторожа” Конституції. Він підтверджував, що незалежність судової влади – ключова умова верховенства права: коли ця незалежність була підірвана, одразу страждали конституційні принципи. Суспільство відреагувало на це після 2014 р. реформою КСУ (2016 р.), зміненним порядком добору суддів, але це вже інша історія.

Конституційний Суд України, який є важливим елементом правової системи України, має свою унікальну та багатогранну історію, що

розпочалася в умовах незалежності, проголошеної в 1991 році. На початку 1990-х років, у часи глибоких політичних катаклізмів та соціальних змін, коли країна масово формувала нові державні інституції, постала нагальна необхідність у створенні судового органу, здатного виконувати контроль за дотриманням Конституції України [20, с. 19]. Із прийняттям Конституції України в 1996 році нарешті були закріплені основи для утворення цього важливого суду, і це стало вкрай важливим кроком у становленні правової держави. Концепція незалежності судової системи, зокрема у важливій сфері конституційного контролю, була втілена в положеннях про Конституційний Суд, які передбачали спеціальні детально прописані процедури конституційних звернень, що забезпечують безперервний і всебічний захист прав громадян та організацій на всіх етапах правозастосування. Процес формування та подальшого розвитку Конституційного Суду України пройшов через кілька надзвичайно значущих етапів, які були тісно пов'язані з політичними та соціальними перетвореннями в країні, що відбувалися на фоні історичних подій. В період з 1996 по 2004 роки Суд здійснив активну громадську діяльність, ухвалюючи рішення, що стосувалися численних важливих питань, які виникали під час переходу України до демократії та становлення правової свідомості суспільства. Основними справами цього початкового етапу стали рішення про конституційність ряду законодавчих актів, які істотно впливали на основні права людини, зокрема права на свободу слова, захист приватності та інші фундаментальні свободи, які є основою демократичного суспільства. Проте, після політичних криз, зокрема в період "Помаранчевої революції", почали виникати критичні запитання стосовно легітимності та незалежності Суду, які ставили під сумнів його нейтральність у прийнятті рішень і підривали довіру до його висновків. Цей неоднозначний і тривожний період характеризувався численними законодавчими змінами, які суттєво впливали на структуру, повноваження та функції Конституційного Суду, що викликало неоднозначну реакцію серед суспільства та зацікавлених сторін. Важливими етапами у його діяльності

стали численні нормативно-правові акти, що затверджували нові процедури та регламентували роботу Суду, що, у свою чергу, мало значний вплив на його авторитет. У 2016 році відбулася значна реформа, що призвела до важливих кадрових та структурних змін, а також до модернізації методології роботи Суду, забезпечивши більшу прозорість і доступність для громадян [21, с. 14]. Відповідні зміни в законодавстві мали на меті істотно підвищити довіру до Конституційного Суду, засновану на обґрунтованій ідеї верховенства права й забезпечення справедливості в суспільстві. Таким чином, історія Конституційного Суду України є яскравим відображенням складних суспільно-політичних перетворень та непохитних прагнень українського суспільства до забезпечення прав і свобод людини в умовах сучасної демократичної держави, яка сповнена нових викликів і можливостей, а також до стабільної правової системи, яка здатна оперативно реагувати на потреби громадян і забезпечувати їхні конституційні права. Це робить Конституційний Суд важливим гравцем у розвитку демократичних інститутів та правосуддя в Україні. Формування та розвиток Конституційного Суду України відображають не лише правову, а й політичну еволюцію держави, включаючи важливі аспекти у контексті становлення її незалежності [21, с. 29]. Створення цього судового органу стало можливим лише внаслідок проголошення незалежності України в 1991 році, яка вимагала незворотних змін у створенні системи органів, здатних забезпечувати верховенство права, а також дотримання конституційних норм. Конституційний Суд, відповідно до статті 147 Конституції України, був заснований з метою охорони основних прав і свобод людини, а також для гарантування належного функціонування демократичних інститутів. Варто зазначити, що перший склад суддів Конституційного Суду було формовано у 1996 році, коли була ухвалена нова редакція Основного Закону, що встановила не лише основні принципи функціонування і структури Суду, але й створила правові підвалини для подальшої діяльності. У наступні роки суд поступово набував значного значення як незалежного арбітра у вирішенні

ключових правових питань, маючи можливість впливати на розвиток суспільства. Водночас перед Конституційним Судом постійно виникали виклики, зокрема ті, що були пов'язані з відсутністю глибокої правової традиції, необхідністю реформування судової системи, а також актуальною вимогою інтеграції з європейськими стандартами. Такі виклики ставили перед Судом нові завдання. Розробка та впровадження ефективних методик прийняття рішень, а також формування прецедентної практики, перетворилися на важливі етапи в еволюції цього органу. Протягом своєї діяльності Конституційний Суд України не лише активно формував *jurisprudence*, але й брав участь у важливих політичних процесах, де ухвалював рішення, які мали значний вплив на розвиток правової системи країни. Важливими етапами в роботі Суду стали розгляди справ, які стосувалися виборчого законодавства, прав людини і конституційної ідентичності держави. Часто ці важливі рішення супроводжувалися суспільним резонансом, оскільки вони стосувалися основоположних питань, які безпосередньо впливали на усі аспекти життя українських громадян [21, с. 31]. Отже, можна стверджувати, що процес формування та розвитку Конституційного Суду України є динамічним і багатограним, що відображає постійні потреби суспільства та виклики часу, адаптуючись до всіх змін в українському правовому ландшафті, що відбуваються на сьогодні. Основні етапи діяльності Конституційного Суду України визначаються не лише його юридичною природою, але й значними історичними моментами, котрі мали важливе значення у процесі еволюції конституційного контролю в країні. Суд був створений відповідно до Конституції 1996 року, і з моменту свого заснування він поступово набирав авторитет, стаючи основним арбітром у питаннях конституційності, зокрема у справах, що стосуються прав і свобод людини. Перший важливий етап у діяльності Суду почався з ухвалення низки рішень, які закріпили принципи верховенства права та підтвердили домінування конституційних норм над чинними законами. З початку 2000-х років Конституційний Суд України зазнав значних змін, яких

потребували політичні і соціальні трансформації в державі. На цьому етапі активно формувалася судова практика, що сприяла розвитку правового поля України, зокрема через розгляд питань, пов'язаних із соціальною справедливістю та економічними правами громадян. Важливими стали рішення, які розширили можливості громадян щодо отримання правового захисту та підтвердили їхню роль у демократичному процесі. Зокрема, суд почав вирішувати спори, що виникали між різними гілками влади, і забезпечував баланс між законодавчою, виконавчою та судовою владами. У наступні роки, у відповідь на розвиток європейської інтеграції, Суд почав активніше консультуватися з міжнародними стандартами права, що дало змогу Україні істотно покращити рівень правосуддя. На цьому етапі особливою важливістю набула адаптація українського законодавства до вимог Європейської Конвенції з прав людини, що посприяло формуванню нового підходу до захисту прав людини. Протягом останніх десятиліть абсолютним пріоритетом судової практики стала реалізація принципу верховенства права, котрий закріплює в Україні демократичні цінності та гарантує справедливий доступ до правосуддя, не замість, а в рамках розвитку суспільства. Постійно відбувається вдосконалення механізмів, що забезпечують ефективність роботи Конституційного Суду, зокрема шляхом вдосконалення внутрішніх процедур та залучення експертних оцінок до процесу ухвалення рішень, що чітко підтверджує його важливу роль у юридичній системі України, враховуючи всі новітні тенденції у правозастосуванні. Верховенство права та конституційне право є двома взаємопов'язаними концепціями, які відіграють визначальну роль у формуванні правової системи України [22, с. 5]. Верховенство права, як основоположний принцип правового регулювання, полягає в тому, що ніхто не може стояти вище закону, включаючи державні органи та посадових осіб. Це підкреслює важливість дотримання прав і свобод людини, а також забезпечення справедливості у застосуванні законодавства. Кожне рішення, ухвалене державою, повинно базуватися на законодавчих нормах, що

задовольняють вимоги верховенства права, і бути позбавленим будь-якої упередженості. Особливо важливим у цьому контексті є стабільність і передбачуваність правових норм, оскільки вони надають громадянам можливість реалізувати свої права, забезпечуючи в той же час дотримання законності. Взаємозв'язок між верховенством права та конституційним правом проявляється в численності норм, що регулюють діяльність державних органів і захист прав особи, які повинні бути зрозумілими та доступними для всіх. Конституція України, будучи основним законом країни, закріплює основоположні принципи верховенства права, визначаючи фундаментальні основи правового порядку і механізми захисту прав та свобод людини [22, с. 11]. У цьому контексті Конституційний Суд України відіграє ключову роль у інтерпретації норм Конституції та у забезпеченні їх відповідності високим стандартам верховенства права. Завдяки своїм рішенням, Суд сприяє формуванню правової системи, яка базується на принципах справедливості, рівності перед законом і захисту прав меншини. Таким чином, конституційне право та верховенство права виступають як дві сторони однієї медалі, що разом представляють собою основну основу правового порядку в Україні. Виконання норм, що витікають із Конституції, забезпечує реалізацію засад верховенства права, а отже, створює умови для ефективного функціонування суспільства, в якому права і свободи кожного індивіда є невід'ємною частиною правової системи. Важливими аспектами, які формують уявлення про верховенство права, є також участь громади у формуванні правових норм, відкритість державних установ, а також прозорість і підзвітність влади всім членам суспільства. В умовах глобалізації та інтеграції України до європейського правового простору, питання верховенства права набуває особливого значення, що вимагає від держави дотримання міжнародних правил, стандартів та норм, що гарантують права та свободи людини, ставлячи їх на перше місце в усіх державних ініціативах і програмах [22, с. 18].

3.3. Відповідність діяльності принципам права

Вступ до теми відповідності діяльності принципам права є надзвичайно важливим аспектом для глибокого розуміння основоположних юридичних концепцій, що визначають функціонування правових систем у широкому контексті. У сучасному суспільстві, де правова регуляція стала невід'ємною частиною соціальної організації, наявність і значення відповідності між діяльністю та принципами права набуває особливої важливості, адже вона безпосередньо впливає на забезпечення справедливості, захист прав людини, а також підтримку соціального порядку, що є базовими умовами стабільного існування суспільства. Принципи права, такі як верховенство закону, правова визначеність, недискримінація, тобто забезпечення справедливості для всіх, і охорона прав особи, становлять фундамент, на якому ґрунтується діяльність усіх юридичних інституцій. Вони функціонують як ключові орієнтири, що спрямовують не лише індивідуальну поведінку громадян, але й дії держави в цілому. Порушення цих важливих принципів може призвести до серйозних негативних наслідків, включаючи правову невизначеність, підрив довіри громадськості до правосуддя, а також загрозу стабільності суспільства, оскільки у такій ситуації суспільний порядок може бути поставлений під сумнів. Водночас, дотримання принципів права забезпечує не лише правову справедливість в суспільстві, але також активно сприяє розвитку законодавства, яке відповідає актуальним потребам та очікуванням суспільства в цілому. У цьому важливому контексті інтеграція принципів права в практичну діяльність стає предметом дослідження, яке передбачає виявлення як позитивних, так і негативних аспектів їхнього впровадження у реальні правові відносини [23, с. 60]. Аналізуючи конкретні випадки, можна чітко визначити чинники, які сприяють або, навпаки, заважають досягненню відповідності між нормами права та реальними діями правозастосовних органів, що є критично важливим для покращення юриспруденції. Таким чином, вступ до дослідження відповідності діяльності принципам права є основою для подальшого аналізу механізмів, які забезпечують гармонійне

функціонування правової системи в умовах сучасного суспільства, оскільки це, в свою чергу, має величезне значення для підвищення якості правосуддя та довіри суспільства до правових інститутів.

Правові принципи становлять основоположну основу юридичних систем, що впливають на інтерпретацію, застосування та розвиток законодавства у найрізноманітніших сферах. Вони функціонують як універсальні ідеї або аксіоми, які відображають моральні, етичні, а також соціальні цінності суспільства, формуючи певні норми поведінки, яких мають дотримуватись державні органи, юридичні особи та громадяни. Визначення правових принципів часто охоплює їхню вирішальну функцію як шлях до забезпечення справедливості, доброчесності та балансу інтересів у правовій системі, що є критично важливим для соціальної стабільності. Ці принципи можна вважати гнучкими функціонуючими правилами, які здатні адаптуватися до змін у соціумі, відображаючи нові виклики та потреби суспільства. Вони зазвичай втілюються у формі конституційних норм, міжнародних договорів, а також судових прецедентів, які слугують важливими орієнтирами при вирішенні правових питань. Класифікація правових принципів розділяє їх на кілька основних категорій, залежно від їхнього характеру та сфери застосування. Зокрема, принципи можуть бути загальними, специфічними або спеціальними. Загальні принципи, такі як правова визначеність, рівність перед законом та верховенство права, формують фундаментальний каркас правової системи, служачи базовими орієнтирами для всіх учасників правового процесу. Специфічні принципи, на кшталт принципу доброчесності та чесності у виконанні юридичних зобов'язань, можуть проявлятися в конкретних сферах, таких як цивільне чи кримінальне право, підкреслюючи важливість етичних норм у правозастосуванні [23, с. 78]. Крім того, аналогічно можуть бути виокремлені особливі принципи, які вказують на специфічні процедури чи норми, спрямовані на регулювання окремих аспектів правової діяльності, наприклад, принцип незворотності покарання в кримінальному праві або принцип

презумпції невинності. Таким чином, освоєння основ правових принципів є критично важливим для розуміння механізмів функціонування правової системи, оскільки ці принципи забезпечують ідейний каркас для забезпечення правопорядку та розвитку суспільства. Правові принципи не лише визначають стандарти поведінки, але й слугують дороговказом для правників у процесі вирішення правових спорів, ставлячи акцент на важливості справедливості та етики у практиці, уникаючи при цьому будь-якої дискримінації або упередження. В результаті, правові принципи виконують не лише нормативну, а й функціональну роль у гармонізації відносин у суспільстві, сприяючи розбудові довіри між громадянами та установами, а також зміцнюючи правову державу [23, с. 90].

Правові принципи виступають основоположними та незмінними керівними настановами, що визначають характер і функціонування правової системи на всіх рівнях. Вони створюють важливий інтелектуальний каркас, на якому будуються конкретні, деталі вісім норм права, забезпечуючи їх логіку, цілісність і послідовність у застосуванні. Правове регулювання не може функціонувати і розвиватися без цих принципів, оскільки вони слугують міцною основою для об'єктивної оцінки справедливості норм, їх відповідності не лише суспільним потребам, а й етичним переконанням, які також служать важливим орієнтиром. Визначаючи правові принципи, важливо враховувати їх установчий характер, який повторюється і відтворюється в кожній специфічній галузі права. Основними характеристиками правових принципів є їх універсальність, стабільність, а також здатність до адаптації в умовах змінливого соціального середовища. Принципи, такі як верховенство права, забезпечення прав людини, справедливість, свобода та відповідальність, стали загальновизнаними в контексті правозастосування, що останнім часом набуває все більшої значущості. Вони надають певну цінність права, встановлюючи чіткі межі для тлумачення норм і підтверджуючи їх соціальну функцію в структурі спільноти. З огляду на різноманіття правових систем у світі, принципи

можуть набувати специфічних форм, проте серед них завжди можна виявити певні закономірності, що вказують на спільні інтереси і цінності, які об'єднують різні правові традиції. Подібно до того, як закони забезпечують ефективне регулювання суспільних відносин, правові принципи слугують важливими морально-етичними орієнтирами, що формують поведінку інституцій та індивідів у державі. Вони викликають правосвідомість громадян, конструктивно впливаючи на процес правотворення і правозастосування, що робить його більш прозорим і адаптивним до потреб суспільства. Цей підхід не лише надає змогу зберігати стабільність у правовій системі, але й забезпечує її еволюцію відповідно до нових викликів сучасності та змін у суспільстві. Таким чином, правові принципи можна розглядати не лише як теоретичну конструкцію, а й як практичний інструмент, що прагне до гармонізації правопорядку на всіх рівнях державного управління та суспільного життя.

Класифікація правових принципів є важливою складовою вивчення права, адже вона дозволяє систематизувати ці основи в рамках певних категорій, що значно спрощує їхню апроксимацію та практичне застосування в різних сферах повсякденного життя. У юридичній науці існує кілька підходів до класифікації правових принципів, які зазвичай ґрунтуються на різних критеріях, що відображають особливості конкретних систем права. Один із найпоширеніших способів розподілу правових принципів полягає в їхній класифікації на загальні та спеціальні [24, с. 43]. Загальні принципи завжди мають універсальну цінність і становлять фундамент для всіх правових систем, на яких базуються всі елементи юридичних механізмів, тоді як спеціальні принципи стосуються певних галузей або секторів права, наприклад, кримінального чи цивільного, що має свої специфічні правила та норми. Інша важлива класифікація розрізняє принципи, що мають позитивний або негативний характер. Позитивні принципи визначають, що має бути зроблено, і формують обов'язки для учасників правовідносин, тоді як негативні принципи вказують на те, що не може бути вчинено,

встановлюючи таким чином обмеження для поведінки суб'єктів права. Це дозволяє зрозуміти, як правові норми реалізуються в суспільстві, відображаючи баланс між свободою особи та обов'язками перед суспільством, що є надзвичайно важливим у сучасному правовому контексті. Додатково можна виділити класифікацію правових принципів за їхньою функціональною спрямованістю, де виокремлюють різні групи принципів. У цьому контексті особливо важливо враховувати ті принципи, що регулюють відносини між державою та громадянами, - до таких належать, наприклад, принципи правової рівності і невторчання, а також ті, що впливають на внутрішні відносини в рамках правових інститутів. Так, система класифікації правових принципів допомагає не тільки зрозуміти їхню роль у правовій системі, а й адаптувати їх до конкретних правових контекстів і ситуацій [24, с. 47]. Це знання є надзвичайно важливим для практикуючих юристів, законодавців і всіх учасників правового процесу, оскільки забезпечує узгодженість і стабільність правових норм, сприяючи таким чином довірі до правової системи в цілому та її ефективності.

Відповідність діяльності принципам права не є лише формальною вимогою, а є важливим та необхідним елементом, який описує фундаментальний аспект правового порядку. Це також виявляється значним чинником, що сприяє розвитку правової культури в суспільстві, оскільки дотримання правових норм і принципів створює міцну основу для взаємин, заснованих на справедливості, повазі до прав людини та забезпеченні соціального миру серед громадян. У середовищі, де суворо дотримуються принципів права, істотно зменшується ймовірність виникнення конфліктів, а також зменшується соціальна напруга. Індивідууми і організації мають чітко визначені права й обов'язки, що в свою чергу забезпечує їм надійний захист. Це підвищує рівень довіри до правової системи і її інститутів, оскільки громадяни переконані у справедливості та неупередженості правозастосування. Ця довіра є критично важливим елементом для стабільності, прогресу і процвітання будь-якого суспільства, адже без неї

неможливо забезпечити здорові стосунки між особою та державою. Ще одним вагомим аспектом є те, що відповідність принципам права має безпосередній зв'язок із реалізацією справедливості в суспільстві. Правове середовище, що базується на чіткому дотриманні цих принципів, забезпечує ситуацію, в якій ніхто не перебуває вище закону, а усі учасники правових відносин мають рівні можливості для захисту своїх законних інтересів. Справедливість у праві передбачає, що правові рішення приймаються не лише на основі буквального прочитання закону, а й з урахуванням моральних аспектів, етичних норм, а також концепції соціальної справедливості. Це потребує від правозастосовувачів вмілого зважування не лише на самі правила, але й на їхнє глибоке значення, ухвалюючи рішення, які підкріплюють основні ідеали правопорядку та забезпечують соціальну гармонію загалом. У цьому контексті оцінка і справляння впливу на правову ситуацію стає важливим елементом, адже кожне рішення має враховувати минулі прецеденти та їхні наслідки для суспільства [24, с. 60]. Окрім того, дотримання принципів права активно сприяє формуванню правової свідомості, яка у своєму змісті відображає сприйняття та усвідомлення правосвідомості в суспільстві. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню рівня правової культури, завдяки чому суспільство стає більш свідомим у своєму ставленні до законодавства, а також до репутації правових інститутів. Важливою є також концентрація на тому, що така свідомість обумовлює відповідальність як індивідів, так і різних колективів за дотримання норм і стандартів, які формують правопорядок у країні. Тому загальне значення відповідності діяльності принципам права полягає не лише в підтримці правоздатності та правової безпеки, а й в формуванні здорового правового середовища, яке активно підтримує соціальну справедливість на всіх рівнях, і, зрештою, сприяє прогресу в суспільстві, допомагаючи будувати справедливіші та стійкіші спільноти. Надалі важливо зауважити, що реалізація цих принципів може стати основою для активного суспільного

діалогу, який би зумів поєднати інтереси різних груп і забезпечити порозуміння в сучасному світі.

Правова культура є складним і багатограним феноменом, що визначає не лише ступінь усвідомлення, але й прийняття правових норм серед суспільства. Вона охоплює не тільки знання законодавства, але також і ставлення до права, його цінностей, а також ідеалів справедливості. Формування правової культури відбувається під впливом різноманітних факторів, таких як історичні, соціальні, економічні та культурні обставини, що в сукупності впливають на розвиток правосвідомості індивідів, а також на еволюцію правових інститутів у країні. Значення правової культури не обмежується лише співпрацею громадян з органами державної влади, а також безпосередньо пов'язане з ефективністю правових процедур у суспільстві [25, с. 4]. Чим вища правова культура, тим вища ймовірність того, що громадяни не лише будуть дотримуватися норм закону, але й активно захищати свої права. Одним із найважливіших аспектів правової культури слід вважати правову свідомість, що відображає рівень розуміння й оцінки права в різних соціальних групах. Вона є наслідком історичного досвіду народу, його традицій, а також особливостей менталітету. Правова свідомість постійно підлягає трансформаціям відповідно до змін у суспільстві, зокрема під впливом модернізації, соціальних та економічних криз. У країнах з демократичними системами важливим аспектом правової культури є активна участь населення у процесах правотворення, а також формування ефективного контролю над державними інституціями. Це, в свою чергу, створює належні умови для розвитку правової відповідальності, а також сприяє формуванню правових норм, що адекватно відповідають інтересам громадян. Таким чином, розвиток правової культури набуває ключового значення для забезпечення відповідності діяльності існуючим принципам права. Вона не лише сприяє зростанню правового обізнання та свідомості серед громадян, але й створює міцну основу для стабільного правового порядку. Оскільки правова культура є віддзеркаленням цінностей

суспільства, вона виступає невід'ємною частиною процесу демократичного розвитку, що забезпечує принципи права в рамках правової держави. Активне впровадження правової освіти, організація публічних дискусій, а також заохочення участі громадян у правозахисних ініціативах здатне значно підвищити рівень правової культури в суспільстві [25, с. 18]. Це в свою чергу сприятиме більш ефективному дотриманню та реалізації основних принципів права, формуючи справжню правову свідомість громадян.

ВИСНОВКИ

Дослідження теми “Принципи верховенства права в умовах перехідної демократії в Україні (1991–2014 рр.)” дозволяє зробити низку важливих узагальнень. Україна протягом перших двох десятиліть незалежності пройшла шлях від формального проголошення принципів правової держави – до усвідомлення необхідності їх реального втілення через болючий досвід криз та революцій.

1. *Нормативно-правова база верховенства права була створена, але її імплементація буксувала.* Україна досить швидко закріпила в законодавстві всі ключові принципи верховенства права: це і конституційні положення 1996 р. про правову державу, і розвинуте галузеве законодавство (судові та процесуальні кодекси, права людини тощо). На папері українські закони багато в чому відповідали європейським стандартам. Однак *розрив між нормою і практикою* залишався значни. Причини – інерція старої системи, опір частини еліт, слабкі інституції. Принцип верховенства Конституції часто порушувався самими ж органами влади; декларована незалежність суду підривалася неформальними методами; проголошені права громадян не завжди реально захищалися.

2. *Судова влада в перехідний період не стала повністю незалежною та ефективною, що негативно вплинуло на дотримання верховенства права.* Реформа судів просувалася поступово і до 2014 р. не була завершеною. Судова система страждала від політичного тиску, корупції, кадрових проблем. Як наслідок, траплялися випадки відверто неправосудних рішень, прийнятих в інтересах влади чи олігархів (як от вибіркові переслідування опозиції у 2011–2013 рр.), що підривало саму суть верховенства права – рівність всіх перед законом і справедливе правосудд. Водночас були й позитивні прецеденти, коли суди вставали на захист конституційних принципів (скасування фальсифікованих виборів 2004 р., деякі рішення КСУ та ВСУ на захист прав). Загалом, без сильного і незалежного суду верховенство права залишалося більш теорією, ніж практикою.

3. *Політичні цикли та кризи демонстрували затребуваність верховенства права суспільством.* Кожна масштабна криза в Україні (1994 – протистояння президент–парламент, 2004 – фальсифікація виборів, 2013–2014 – узурпація і свавілля) була спричинена порушеннями верховенства права і водночас призводила до вимог його відновлення. Помаранчева революція і Революція Гідності показали, що громадяни не сприймають “правовий нігілізм” влади і готові боротися за справедливість та верховенство закону. Ці події дали поштовх змінам: після 2004 р. – конституційній реформі, після 2014 р. – антикорупційним та судовим реформам. На жаль, між кризами було чимало періодів, коли реформи гальмувалися, а досягнуті зміни відкочувалися (як скасування конституційної реформи в 2010 р.), що відкидало розвиток правовладдя назад.

4. *Порівняння з країнами ЦСЄ показало об’єктивне відставання України у впровадженні верховенства права, однак досвід цих країн надав дорожню карту для реформ.* Україна з різних причин (історичних, геополітичних, соціально-економічних) просувалася повільніше, ніж сусіди, які стали членами Є. Втім, багато інституційних рішень, які довели ефективність у Польщі, Чехії, можуть і були адаптовані в Україні – запровадження прозорих конкурсів на суддівські посади, роль громадськості у контролі, посилення відповідальності за корупцію, забезпечення реальної незалежності конституційного контролю тощо. Після 2014 р. Україна фактично надолужує те, що не було зроблено раніше (люстрація, нові антикорупційні органи, перезапуск ВС, очищення КСУ). Є підстави вважати, що інтеграція до Європи, яку виборов народ у 2014 р., стане гарантом незворотності цих реформ.

5. *Перспективи зміцнення верховенства права в Україні залежать від комплексних змін – як інституційних, так і ментальних.* На основі аналізу можна рекомендувати: продовжити курс на судову реформу до повного оновлення та оздоровлення суддівського корпусу; забезпечити невторчання політиків у правосуддя (в тому числі через прозорі процедури

добору суддів КСУ, ВС та ін.); підтримувати незалежність антикорупційних структур і прокуратури, щоб жоден високопосадовець не мав імунітету від закону; розвивати правову освіту, щоб *верховенство права* стало не лише принципом законів, а й частиною суспільного світогляду. В умовах війни з російською агресією (починаючи з 2014 р. і особливо після 2022 р.) додався новий вимір – необхідність зміцнення верховенства права для захисту державності та справедливого відновлення країни. Це величезний виклик, але й можливість “перезаснувати” інститути на якісно вищому рівні.

Рекомендації: Спираючись на викладене, можна сформулювати рекомендації щодо зміцнення верховенства права в Україні:

- Завершити створення ефективної системи стримувань і противаг: забезпечити реальну незалежність судової гілки влади (через реформування Вищої ради правосуддя, конкурсний добір, дієву систему дисциплінарної відповідальності суддів при порушеннях).
- Підвищити прозорість і підзвітність державних інституцій: розвивати електронне урядування, відкриті дані, щоб громадяни і медіа могли контролювати дії влади; гарантувати невідворотність покарання для посадовців за корупційні діяння, незалежно від посад.
- Посилити кадрову спроможність правозастосовчих органів: навчання нової генерації суддів, слідчих, прокурорів за міжнародними стандартами, очищення від недоброчесних кадрів. Стимулювати залучення молодих фахівців з високими етичними стандартами на держслужбу.
- Підтримувати громадські ініціативи з моніторингу судів, правоохоронних органів; враховувати рекомендації незалежних експертів (наприклад, Венеційської комісії) при ухваленні законів, що стосуються судочинства і прав людини.
- Продовжувати гармонізацію законодавства з правом ЄС та практикою ЄСПЛ, щоб українські норми відповідали найвищим європейським стандартам захисту прав та правосуддя.

Втілення цих кроків сприятиме тому, що верховенство права з декларації перетвориться на повсякденну реальність українського життя. Перехідна демократія України, сповнена драматичних випробувань, виявила стійке прагнення суспільства до справедливості і свободи. Тепер завдання держави – інституційно закріпити ці завоювання. Тільки за умов верховенства права можливий сталий демократичний розвиток, успішна євроінтеграція та добробут громадян. Нехай уроки 1991–2014 рр. допоможуть у побудові в Україні справді правової держави – на благо нинішнього і майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Закон СРСР “Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) УРСР” від 24 жовтня 1990 р.
4. Концепція нової Конституції України. Схвалена Постановою ВР № 1213-XII від 19 червня 1991 р.
5. Закон України “Про Конституційний Суд України” від 3 червня 1992 р. № 2400-XII. – Втратив чинність у 1996 р.
6. Верховенство права: Доповідь Венеційської комісії (CDL-AD(2011)003rev). – *Право України*. – 2011. – № 10. – С. 168–205.
7. Козюбра М. І. “Верховенство права: українські реалії та перспективи”. – *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 6–18.
8. Freedom House. Nations in Transit 2014: Ukraine.
9. Minakov M., Rojansky M. “Democracy in Ukraine: Are We There Yet?” – Kennan Cable No. 30, 2018.
10. Stewart S. “The Rule of Law in Contemporary Ukraine: Widespread Elite Failure Puts Reforms at Risk”. – SWP Comments, Feb 2016.
11. Аркадій Корнацький. “33 роки незалежності в умовах повного паралічу верховенства права”. – *Судово-юридична газета*, 22.08.2024.
12. Рішення ЄСПЛ “Volkov v. Ukraine”, 09.01.2013 (заява № 21722/11).
13. Рішення ЄСПЛ “Tymoshenko v. Ukraine”, 30.04.2013 (№ 49872/11).
14. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2013.
15. World Justice Project. Rule of Law Index 2014.

16. Левітський С., Вей Л. А. «Конкурентний авторитаризм: гібридні режими після Холодної війни». — Cambridge University Press, 2010. — ISBN 978-0521709156.
17. Кузіо Т. «Демократизація в Україні: корупція, управління та громадянське суспільство» // *Europe–Asia Studies*, 1997, т. 49, № 7, с. 1235–1260.
18. Берч С. «Виборчі системи та політичні трансформації в Україні» // *East European Politics & Societies*, 2007, т. 21, № 3, с. 484–507.
19. Голуб Дж. «Проблеми судової реформи в Україні» // *Harvard Ukrainian Studies*, 2009, т. 31, № 1–2, с. 53–78.
20. БДІПЛ ОБСЄ. Кінцевий звіт спостережної місії за результатами дострокових виборів до Верховної Ради України 26 жовтня та 15 грудня 2014 р. — Варшава, 2015.
21. Рада Європи – GRECO. Звіт про оцінювання криміналізації та конфіскації доходів від злочинів: перший раунд оцінювання, Україна (GRECO Eval I Rep (2003) 2). — Страсбург, 2003.
22. Європейська Комісія. «Звіт про хід виконання Угоди про асоціацію: Україна 2014» (COM(2014)700 final). — Брюссель, 8 жовтня 2014.
23. Норріс П. «Рушійна демократія: чи працюють інститути розподілу влади?» // Cambridge University Press, 2008.
24. БДІПЛ ОБСЄ. «Заходи з підтримки верховенства права в Україні: 2010–2014» — Варшава, 2015.
25. Венеційська комісія (Європейська комісія за демократію через право).